

แนวความคิดชาติบ้านเมือง: กำเนิด พัฒนาการ และอำนาจการเมือง

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์

การเปลี่ยนแปลงทางภาษา และความหมายของคำว่าชาติ

ในบทความนี้ ผู้เขียนต้องการจะอธิบายการเคลื่อนไหวและการเปลี่ยนแปลงของภาษาและความหมายของคำว่า “ชาติ” จากแบบเก่าไปสู่แบบใหม่ ซึ่งเกิดขึ้นในช่วงก่อนการปฏิรูปทางการเมืองครั้งใหญ่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เมื่อปี พ.ศ. 2435 ว่ามีผลต่อการก่อรูปแนวความคิดทางการเมืองเป็นลักษณะความรักชาติบ้านเมือง (Patriotism) ซึ่งมีพัฒนาการต่อเนื่องในระยะต่อๆ มา รวมทั้งมีอำนาจทางการเมืองต่อความคิดอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

ก่อนอื่นคงเป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่า ในสังคมการเมืองสยามมีการใช้คำว่า “ชาติ” หมายความนับด้วยแต่สัญญาณและอยุธยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในงานวรรณกรรมทางศาสนา อย่างไรก็ได้ ในสมัยรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 คำว่า “ชาติ” ที่ใช้กันอยู่โดยทั่วไปเป็นที่น่าสังเกตว่ามีความหมายอยู่ในสองทาง ในประการแรกหมายถึง การบังเกิดหรือการถือกำเนิด ซึ่ง ดี จี บี ปาลเลอัวว์ ในฐานะผู้รวบรวมและจัดทำหนังสือ “ลัพพะ พะจะนะ พาลไท” (พ.ศ. 2397) ได้แปลเป็นภาษาลาตินไว้ว่า “nasci” ซึ่งแปลเป็นภาษาอังกฤษว่า “to be born” โดยยกตัวอย่างการใช้ไว้ 7 คำได้แก่ ชาติ

* รองศาสตราจารย์ประจำคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

นี้ ชาติหน้า มนุษยชาติ มัจฉาชาติ พฤกษาชาติ มหาชาติ และชั่วชาติ¹

ต่อมา เอ็นรี อาลาบาราสเตอร์ ในปี พ.ศ. 2414 ได้ย้ำถึงความเข้าใจโดยทั่วไปของยุคสมัยว่า “ชาติ” นั้นแปลเป็นภาษาอังกฤษว่า “individual existence or condition in being”² และ ดี บี บรัดเล ในหนังสือ “อักษรารากฐานศรับบ์” (พ.ศ. 2416) ได้ขยายความออกไปอย่างมีชีวิตชี瓦ว่าหมายถึง การบังเกิด หรือการเจ้ากำเนิดเหมือนสัตว์โลกทั้งหลายทั้งปวงที่มีลีบต่องันมา พร้อมกับได้ให้ดาวอย่างการใช้คำว่า “ชาติ” ในสมัยนั้นไว มีคำว่า ชาติชาญ ชาติมนุษ(ย์) ชาติชั่ว ชาติเดียว ชาติหน้า ชาตินี้ ชาติโน้น ชาติหมา ชาติวนาร ชาติสุนัข ชาติทรคุณ และชาติ疔ช์ เป็นต้น³ คำว่า “ชาติ” ในความหมายซึ่งแปลว่าการกำเนิดนี้ กล่าวว่าได้ถูกใช้ทั้งในทางยกย่องให้เกียรติกันก็ได้ หรือในทางดูถูกดูแคลนซึ่งกันและกันก็ได้ โดยเป็นคำที่มีการใช้ลีบต่องานจนปัจจุบันก็ยังคงมีการใช้กันอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาษาพูด และในบทละครโทรทัศน์ เป็นต้น

ในประการที่สอง ได้มีการใช้คำว่า “ชาติ” ในความหมายที่เน้นการแสดงออกทางวัฒนธรรม (cultural nations) เน้นลักษณะเด่นทางภาษา รูปร่างหน้าตา ความสามารถ ที่ดั้งของเมือง ฯลฯ ของกลุ่มคน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลฯ เจ้า

¹ ในที่นี้ ความหมายเหตุไว้ด้วยว่า คำว่า “ชาติ” ในหนังสือ “สัพพะ พะจะนะ พาลสาไท” หรือ “Dictionaryum Linguae Thai” ของ D.J.B. Pallegoix ปรากฏคำแปลเต็มรูปเป็นภาษาลาตินว่า “Nasci; progenies, natio, genus, generatio, sexus” หรือ ในภาษาอังกฤษว่า “To be born; race, nation, origin, generation, sex” (หน้า 883) ซึ่งต้องนับว่า “ก้าวหน้ามภก” หากคิดในกรอบบริบทเนื่องด้วยมีคำว่า “natio” หรือ “nation” ปรากฏอยู่ grammatica ในที่นี้ ผู้เขียนพิจารณาเฉพาะความหมายในบริบท จากตัวอย่างที่ปาลเลอ ก้าวชี้ให้ไว้ 7 คำ เป็นสำคัญ ได้แก่ ชาตินี้ ชาติหน้า มุขยชาติ มัจฉาชาติ พฤกษา ชาติ มหากาติ และชาติชั่ว ซึ่งไม่มีนัยยะของ nation ในทางการเมืองสมัยใหม่เลย นั่นหมายความว่า ความหมายของคำว่า “ชาติ” ว่าคือการบังเกิด หรือการถือกำเนิด ควรเป็นความหมายหลักของการใช้คำในสมัยดังกล่าว (ทศวรรษที่ 2390) เรื่องนี้ขอให้คุ้ดี เจ บี ปาลเลอ ก้าวชี้, สัพพะ พะจะนะ พาลสาไท Dictionaryum Linguae Thai (Paris, 1854), p. 883

อนึ่ง พจนานุกรมของปัลเลลกัวช์ฉบับนี้ ได้ถูกวิจารณ์โดย Henry Alabaster อย่างน่ารับฟังว่า “though excellent for ordinary purposes, is a dangerous guide in the translation of recondite words, used in religious and metaphysical treatises.” ใน Henry Alabaster, The Wheel of the Law (London: Trübner and Co., 1871) p. 223.

² Henry Alabaster, The Wheel of the Law, p. 239.

^๓ ດි ປි ບරදෙ, ຫນັງສືອັກຂາກິຄານຄຽບທີ Dictionary of the Siamese Language (ມ.ປ.ຕ., 1873), ນ. 179.

อยู่หัวทรงเปรียบไว้ว่าเป็นลักษณะของ “เพศภาษาต่างๆ”⁴ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในทางวรรณคดีมีการใช้คำว่า “ชาติ” ในความหมายนี้บ่อยครั้ง ตัวอย่างเช่น ในบทจารึก “โคลงภาพคนต่างภาษา” ใน “ประชุมจาริกวัดพระเชตุพน” ในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้แสดงความหมายของคำว่า “ชาติ” ดังกล่าวได้เป็นอย่างดี เช่น กล่าวถึง “ตอบชิ” ว่า เป็น “ชาติชาญชเล” “อินดู” เป็น “ชาติแยกหนวดเคราดำ” ล่วยวนคือ “ชาติ หริภูมิชัย” เก้าหลีเป็น “ชาติแยกเก้าหลีพี” เป็นต้น⁵ ต่อมา ในเอกสารซึ่งเป็นคำประกาศต่างๆ ของรัชบาลในสมัยรัชกาลที่ 4 ใช้คำว่า “ทุกชาติทุกภาษา” เป็นสร้อยต่อท้ายคำว่า “ราชภูมิทั้งไทย จีน ญวน ลาว เขมร พม่า 猛烈 คนเชื้อโปรตุเกส คนเชื้อแขกเทศ แขกจำ” คำต่อท้ายแบบนี้พบได้ เช่นเดียวกันในหนังสือสอนศาสนาในสมัยนั้น รวมทั้งในหนังสือ “สัพพะ พะจะนะ พาสาไห” ของปalaเลอกร้าว⁶ ก็ มีความหมายของคำว่า “ชาติ” ในทางวัฒนธรรมปรากวอยู่⁷

ในระหว่างปี พ.ศ. 2411-2434 นอกจากความหมายของคำดังกล่าวในสองลักษณะที่ได้มีการใช้สืบเนื่องมาแล้ว คำว่า “ชาติ” ก็ยังมีพิลวัตของคำและความเคลื่อนไป โดยมีความหมายขยายไปรวมถึง “หมู่ ชั้น พาก เหล่า ครัว ตระกูล และ คนในบังคับ”⁷ รวมทั้งได้มีการใช้คำว่า “ชาติ” ในความหมายของ “ประเทศ” เกิดขึ้น

⁴ ดู พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในรัชกาลที่ 5 ปีมะโรง พ.ศ. 2411-ปีราศกา พ.ศ. 2416 (คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2516), น. 1.

⁵ ประชุมจาริกวัดพระเชตุพน [พิมพ์ในงานพระราชนิเวศน์ สมเด็จพระอธิราชวิหารภาคฤดูร้อน สมเด็จพระลังษราช (ปุ่น บุณย阑ิช) 23 เมษายน 2517], น. 695-711.

⁶ ดู ดี เบ ปalaเลอกร้าว, สัพพะ พะจะนะ พาสาไห Dictionarium Linguae Thai, pp. 271, 286.

⁷ ผู้เขียนได้ข้อคิดในเรื่องนี้จากสองสามแหล่งที่เป็นอย่างน้อย ทางหนึ่งได้มาจาก การเปรียบเทียบความหมายของคำว่า “ชาติ” ของ “พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525” กับ “พจนานุกรมไทย” (พิมพ์หลายครั้ง) ของ นานิต มาโนนิเดริญ ผู้เขียนมีความเห็นว่า พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ในฉบับพิมพ์ครั้งที่สอง พ.ศ. 2526 ได้ให้ความหมายของคำว่า “ชาติ” กระชับมากกินไป โดยแบ่งเป็น 4 กลุ่มความหมายด้วยกัน กลุ่มแรก คือ ชาติ ซึ่งแปลว่า การเกิดและกำเนิด เช่น ชาตินี้ ชาติหน้า ชาติมีสกุล ชาติธรรม ชาติกวม ชาตินามาลา เป็นต้น กลุ่มที่สอง คือ ชาติ ซึ่งแปลว่า ประเทศ และ ชาติ ซึ่งแปลว่า ประชาชนที่เป็นพลเมืองของประเทศ ซึ่งมีความรู้สึกในเรื่องเชื้อชาติ ศาสนา ภาษา ประวัติศาสตร์ ความเป็นมาทางชนบดرومีประเพณี ตลอดจนวัฒนธรรมอย่างเดียวกัน หรืออยู่ในปกคล้องรัฐบาลเดียวกัน กลุ่มที่สาม เป็นชาติ ซึ่งใช้ประกอบท้ายคำศัพท์ และเมื่อประกอบแล้วมีความหมายไม่ต่างไปจากกราฟคำศัพท์เดิม เช่น พฤกษาชาติ คชาชาติ สุคนธชาติ และ กลุ่มสุดท้าย เป็นชาติ ซึ่งแปลว่า รัฐ เช่น ไม่เป็นรัฐเป็นชาติ และชาติรัฐ ซึ่งแปลว่ารัฐโดยกำเนิด เช่น รัฐหวานแห่น้ำตาล เป็นต้น ใน ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525,

แต่ก็ในแวดวงที่จำกัดมาก และในระยะเวลาเดียวกันนี้ ชาวตะวันตกบางกลุ่มซึ่งมีความประสงค์ต้องการวางแผนทางการศึกษาและศาสนาในเมืองไทย ได้รับเอาคำดังกล่าวไปใช้ทดลองย้ำอีกครั้งหนึ่ง คือได้นำคำว่า “ชาติ” ซึ่งถูกใช้ในบริบทใหม่ไปเป็นคำแปลของคำว่า “nation” ว่าคือ “ประเทศ”, “ชาติ” ปรากฏอย่างแพร่หลายมากขึ้นับจากปี พ.ศ. 2433 เป็นต้นไป⁸

การเคลื่อนความหมายของคำว่า “ชาติ” ออกไปนั้น อยู่ภายใต้บริบทของการปรับตัวของรัฐสยามซึ่งแต่เดิมชื่อประเทศไทย “กรุงศรีอยุธยา” (การสร้าง “กรุงรัตนโกสินทร์” คือการสร้างกรุงศรีอยุธยาขึ้นมา มิใช่การสร้าง “กรุง” หรือ “ประเทศไทย” ชนิดใหม่ที่ต่างไปจากอยุธยา) ได้ถูกเปลี่ยนชื่อเป็นครั้งแรกเป็น “ประเทศไทย” ใน

พิมพ์ครั้งที่ 2 (2526), น. 264-265.

ชาติในสองกลุ่มความหมายแรกข้างต้น แทกความหมายย่อออกไปอีกหลายคำ ได้แก่ ชาตินิยม ชาติพันธุ์ ชาติพันธุ์รัตนนา และชาติพันธุ์วิทยา โดยค่าว่าชาตินิยมนั้น ได้แปลไว้อย่างกระชับที่สุดว่า คือ “ลัทธิที่อิทธิเป็นใหญ่ หรือความอักขิต” (ราชบันทิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบันทิตยสถาน พ.ศ. 2525 (2526), น. 264-265) รวมทั้งกล่าวถึงคำ “ประชาชน” ไว้ว่า “จะว่า สามารถใช้แทนคำว่า “ชาติ” ซึ่งแปลว่าประเทศไทย หรือประชาชนได้

จากความเข้าใจดังกล่าว ผู้เชี่ยวชาญได้นำไปเปรียบเทียบกับ “พจนานุกรมไทย” ของมานิต มานิต เจริญ ซึ่งพิมพ์หลายครั้ง ผู้เชี่ยวชาญพบว่า มานิต มานิตเจริญไม่ได้จัดหมวดหมู่ และไม่ได้ทำความให้กระชับแต่การนิยมก็กลับเป็น “คุณ” เนื่องด้วยช่วยให้ผู้เชี่ยวชาญแลเห็นความหมายของคำว่า “ชาติ” อีกหลายอย่างที่ไม่ได้ปรากฏในพจนานุกรมฉบับราชบันทิตยสถาน อย่างเช่น “ชาติ” ซึ่งแปลว่าต้นจันทร์เทศ ซึ่งอาจใช้เป็น “ชาติผล” “ชาติโภค” “ชาติสาร” และ “ชาติสัลป์” เป็นต้น รวมทั้ง “ชาติ” ในความหมายของ หมู่ ชั้น จำพวก เหล่า ครัว ตระกูล พาก ซึ่งไม่ปรากฏอยู่ในพจนานุกรมฉบับราชบันทิตยสถาน เลย ดู มานิต มานิตเจริญ, พจนานุกรมไทย, พิมพ์หลายครั้ง (2535), น. 300-301.

ในอีกทางหนึ่ง ผู้เชี่ยวชาญพบว่า “ปลาย-สยามอภิภान” ของน่าจะประทับ ฉบับพิมพ์ที่โรงพิมพ์ ไห พ.ศ. 2465 และพิมพ์ไทยโดยกรรมการฝึกหัดครู กระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2505 มีความน่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง และคร่าวแนะนำให้ผู้สนใจแนวความคิดเรื่อง “ชาติ” ในบริบทของลังคำสยามและไทย ทอยินกชื่นมาพิจารณาเป็นเบื้องต้น ก่อนจะวนจดยังกันโดยเร็วว่า “ชาติ” ในความคิดไทยนั้นคืออะไร กล่าวคือ น่าจะประทับได้ให้ความหมายคำว่า “ชาติ” ไว้ 3 อย่าง หนึ่ง คือ ความเกิด สอง คือ ต้นชาติ บุด มูลลิแล้มลิข้อน และสาม คือ นิภัย หมู่แห่งผู้มีรัตน์ (การ) ติดต่อ (ความ) เสมอภาค ปลุต คลอด สถา วงศ์ ภพ วิลลส ความต่างกัน นลิ ลักษณะที่อัมมที่บัวจั้ยแต่ง (น. 119) และอ่าร์บด้วนแปลทุกคำดังกล่าวเป็นภาษาอังกฤษโดยความเข้าใจปัจจุบัน เพราะว่าจะประทับได้แปลเป็นภาษาอังกฤษไว้ให้แล้ว ซึ่งมีความหมายตรงตามความตั้งใจของเขามากกว่าที่เราแปลกันเองตามใจชอบ นั่นคือชาติมี 3 ความหมาย เรียกวันดังนี้ (1) birth (2) the great-flowered jasmine (3) a multitude of persons practising like duties; conception, general property; birth; family or tribe; distinction, jasmine grandiflorum; origins of ideas.

⁸ S. G. McFarland, An English-Siamese Dictionary (Bangkok, 1890), p. 234.

สมัยรัชกาลที่ 4⁹ เรื่องนี้นับเป็นสำนักที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เนื่องด้วยพระองค์ทรงมีแนวความคิดทางการเมืองแบบใหม่ ทรงวิจารณ์การปกครองแบบเดิม ๆ ว่าพระมหาภัตตริย์สมอ่อนหนึ่งประประทานั้นแห่งสูงในพระอุโบสถ ไม่ได้ออกไปไหน ไม่ได้ยินเรื่องราواันได ซึ่งพระองค์มีพระราชประสงค์ไม่ต้องการเป็นเช่นนั้น¹⁰ พระองค์ทรงมีพระบรมราชโองการเรื่อง “อัยการ” และความ “ยุติธรรม” ในฐานะเป็นแนวพระราชดำริทางการเมืองแบบใหม่และในความหมายใหม่ว่า “ยุติธรรม” คือทางแห่งความเจริญของบ้านเมือง¹¹ เป็นต้น เรื่องต่าง ๆ เหล่านี้บ่งแสดงความสำนักทางการเมืองของชนชั้นนำว่าได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างสำคัญ¹²

ในที่นี้พิจารณาการเสด็จประพาสต่างประเทศครั้งแรกของรัชกาลที่ 5 ในปี พ.ศ. 2413-2415 ว่ามีความสำคัญต่อการขัดเกลาความคิด สร้างความตระหนักรู้ และวางแผนทางการทำความเข้าใจ “วิทยาศาสตร์ของการปกครอง” (science of government)¹³ อย่างใหม่ โดยในระหว่างการเสด็จประพาสต่างประเทศ พระองค์ได้ทรงพบแนวความคิดทาง “การเมือง” ใหม่ ดังที่ได้ทรงมีพระราชดำรัสที่เมืองปีนัง ทรงกล่าวถึง “กอлонนีของเรารา” และ “สัปயกต์ของเรารา”¹⁴ ซึ่งสำนึกในเรื่องนี้จะมีผลสำคัญ

⁹ มีใช้เพียงเปลี่ยนชื่อประเทศไทยเท่านั้น ยังได้เปลี่ยนแบบธรรมเนียมการเรียกประธานประเทศมหาภัตตริย์ด้วย เรื่องสำคัญ เช่นนี้ต้องดู สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “เล่าเรื่องเที่ยวเมืองพม่า ตอนที่ 6 วินิจฉัยเคราะห์กรรมเมืองพม่า,” ศิลปกร 7, 4 (กันยายน 2496): 4-5.

¹⁰ นกุณล ธิรัชมน์, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” ใน อักษรศาสตร์นิพนธ์ 1: รวมบทความทางประวัติศาสตร์ไทย, บรรณาธิการโดย วิภาวงศ์ พงศ์บุตร และคณะ (กรุงเทพฯ: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), น. 136. (จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี)

¹¹ สุภารินี ชุมสุนทร, “แนวความคิดทางการเมืองของกลุ่มผู้นำในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวระหว่าง พ.ศ. 2411-2436” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528), น. 95-96.

¹² ดูเพิ่มเติมใน อรรถจักร ลัตดยานุรักษ์, การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทยด้วยตัวรัชกาลที่ 4-พ.ศ. 2475 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538).

¹³ คำนี้ปรากฏในพระราชทัตถเลขาของรัชกาลที่ 5 ถึง Earl of Mayo, the Viceroy วันที่ 17 พฤษภาคม 2414 ในเอกสาร FO. 69/52 ถังใน Noel Alfred Battye, “The Military, Government and Society in Siam, 1868-1910: Politics and Military Reform during the Reign of King Chulalongkorn” (Ph.D. Thesis, Cornell University, 1974), p. 121 และดูเพิ่มเติม, David B. J. Adams, “Monarchy and Political Change: Thailand under King Chulalongkorn, 1868-1885” (Ph.D. Thesis, University of Chicago, 1977), pp. 42-55.

¹⁴ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในรัชกาลที่ 5 ปีมะโรง พ.ศ. 2411-ปีรากา พ.ศ. 2416, น. 116, 120.

ต่อการกำหนดนโยบายการปกครอง การบริหารประเทศ และการแก้ไขปัญหาทางการเมืองภายในต่างๆ ในระยะถัดต่อมา ตัวอย่างเช่น ปัญหาเรื่องคนในบังคับดั่งชาติ เป็นต้น

ภายหลังเส็จกลับจากประพาสต่างประเทศ ในปี พ.ศ. 2416 ฝ่ายอังกฤษที่อนเดีย (ไม่ใช่อังกฤษที่กรุงเทพฯ) ได้เสนอขอทำ “สัญญาว่าด้วยคนไปมาที่เมืองเชียงใหม่แลแม่น้ำสรเวน” ซึ่งเรียกันโดยทั่วไปว่า “สนธิสัญญาเชียงใหม่” ปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นชอบด้วย และโปรดฯ ให้พระยาเจริญราชไม่ตรีเดินทางไปทำข้อสัญญาที่เมืองกัลกัตตา ซึ่งในเรื่องนี้พิจารณาได้ว่าเป็นเครื่องบ่งแสดงแนวพระราชดำริในเรื่อง “กอลอนนีของเรารา” และ “สัญเกต์ของเรารา” อันเป็นทั้งแนวความคิดและ “วิสัยทัศน์” ในการจัดการปกครองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในสนธิสัญญาดังกล่าวระบุอย่างชัดเจนว่า “เมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูนเป็นของฝ่ายไทย” กับ “เขตแดนซึ่งเป็นฝ่ายอังกฤษติดต่อกันกับเมืองเชียงใหม่” หากมีเรื่องราวและคดีความให้พิจารณาฐานะคุณตามหนังสือเดินทางเป็นสำคัญ ให้มีการตั้งค่านอง Kong ระหว่างคนในบังคับอังกฤษกับเมืองเชียงใหม่เพื่อตัดสินคดีความสำหรับกรณีที่คนในบังคับอังกฤษให้ความยินยอม หากคนในบังคับอังกฤษไม่ยินยอมก็ให้มาตัดสินความกันที่ศาลากงคูลอังกฤษที่กรุงเทพฯ¹⁵ หนังสือสัญญาอังกฤษ-สยาม ซึ่งลงนามกันที่เมืองกัลกัตตาในปี พ.ศ. 2416 นี้ แสดงความคิดทางการเมืองใหม่ในหลายประการ ในประการแรก คือ แนวความคิดจัดตั้งข้าหลวงต่างพระองค์ออกไปประจำเป็นการภารในเมืองประเทศไทย ซึ่งเริ่มต้นที่เมืองเชียงใหม่เป็นแห่งแรก (พ.ศ. 2416) ตัดมากิจการแต่ดึงข้าหลวงประจำภูมิภาค (พ.ศ. 2418) ประจำเมืองพระตะบอง (พ.ศ. 2419) ประจำนครจำปาคักดี (พ.ศ. 2425) ฯลฯ แม้ว่าข้อตกลงนี้จะดำเนินการในช่วงแรกนี้มีความแตกต่างกันในระหว่างเมืองต่างๆ เช่น ที่เชียงใหม่เรียกว่าข้าหลวงตระลาการ และที่ภูเก็ตเรียกว่าข้าหลวงใหญ่ เป็นต้น แต่โดยภาพรวมแล้วมีลักษณะร่วมกัน คือ มีฐานะเป็น “ผู้แทน” ขององค์พระมหาภัตtriy มิใช่เป็นผู้แทนสมมุทกลาโหม มหาดไทย หรือเป็นผู้แทนของกรมต่างๆ เหมือนดังแต่ก่อนเรื่องนี้ได้รับการพิจารณาว่า “...เป็นก้าวแรกที่นำไปสู่การปกครองแบบไทยขึ้นมาจ

¹⁵ หนังสือสัญญารุ่งสายนอกบังเมืองต่างประเทศ (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), น. 25-29.

เข้าสู่ส่วนกลาง”¹⁶ ซึ่งในบริบทของมันคือการรวมอำนาจจากสถาบันพระมหากษัตริย์ อันเป็นส่วนสำคัญของการร่วมกันดำเนินการสร้างรัฐสมบูรณ์ภายใต้ราชบัลลังก์

ในปี พ.ศ. 2417 ซึ่งเป็นปีที่ชาหหลวงเดินทางขึ้นไปประจำสำนักงานที่เชียงใหม่เริ่มปฏิบัติงาน ได้มีการตรา “พระราชบัญญัติสำหรับผู้รักษาเมือง” ซึ่งจะทำสัญญาภัย ชาหต่างประเทศ”¹⁷ ซึ่งมีใจความสำคัญกล่าวว่า ในทุกวันนี้ จีน แซก ฟรัง สปายเกตต่างๆ ไปทำมาหากิน ณ เมืองประเทศไทยและทั่วเมืองเอก โภ ตรี จัตวา บางทีมีความประஸงค์ด้วยการทำสัญญาภัยกับเจ้าเมือง อย่างเช่น ป่าไม้ เหมืองแร่ ฯลฯ ผู้ครอบเมืองประเทศไทยและเจ้าเมืองก็ทำสัญญาภัยไปโดยไม่รู้ว่าสิ่งใดเป็นของ “แผ่นดิน” สิ่งใดเป็นของ “เจ้าเมือง” และของราชภูมิชาวบ้านไม่ พระราชบัญญัติดังกล่าวจึงได้วางรากฐาน “วิธีคิด” และ “ค่าจำกัดความ” แบ่งสิ่งของต่างๆ ในพระราชอาณาจักรออกเป็นสองอย่าง อย่างหนึ่งเรียกว่า “ปับลิก” แปลว่าของแผ่นดิน ได้แก่ ป่าไม้ การชุดแร่ ร่องทอง ชุดคลอง ผู้กฎหมายอากร ทำสวนนาไรในที่ที่ไม่มีเจ้าของ การใช้เลขที่เพื่อระบุ ร่องทอง ฯลฯ กันอีกอย่างหนึ่งเรียกว่า “ไปรเวศ” แปลว่าเป็นของของผู้นั้น เช่นการซื้อขาย การจ้างช่างม้า เช่าเรือ เช่าตึก เช่าโรง เช่าแพที่มีเจ้าของ การรับเหมา ต่างๆ และการทำหนังสือสัญญาในส่วน “ไปรเวศ” ทุกคนสามารถทำได้หากไม่ขัดกับพระราชบัญญัติทั้งของเก่าและใหม่ แต่ในส่วนของการทำหนังสือสัญญาที่เป็น “ปับลิก” ผู้ทำสัญญาซึ่งจะเป็นเจ้าเมืองก็ต้องรับโทษตามกฎหมาย จากรุ่งเรือง หันหนังสือสัญญาดังกล่าวจึงจะมิผลใช้บังคับ นั่นหมายความว่า ในขณะที่กลไกของรัฐสยาม ลักษณะการปกครองทั่วเมืองและประเทศไทยโดยโครงสร้างแล้วยังเป็นแบบเก่าและหรืออยู่ในช่วงที่กำลังเริ่มต้นเปลี่ยนแปลง แต่ในทางแనวความคิดและวิสัยทัศน์ ของทางกรุงเทพฯ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและความคิดของกลุ่มคนที่แวดล้อมใกล้ชิดพระองค์ ได้พิจารณาแนวทางการจัดการปกครองและขอบเขตของ “พระราชอำนาจ” ไปในลักษณะใหม่ ไปล่วงหน้าแล้ว และควรกล่าวว่า แนวความคิด ภาษา และวิธีการจากตะวันตกบาง

¹⁶ เทช บุนนาค, การปกครองระบบเทศบาลของประเทศไทย พ.ศ. 2435-2458, แปลโดยภารณี กาญจนบุรี (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมกับมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2532), น. 84.

¹⁷ หลวงรัตนาภรณ์ (แปลง เวราภรณ์), กฎหมายไทย คือ พระราชบัญญัติ และประกาศ ซึ่งตั้งขึ้นในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระปุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณอัน逝世ริฐ, เล่ม 1 (กรุงพิมพ์วิชาการเล่ม 1, ร.ศ. 112); ประชุมกฎหมายประจำปี, เล่ม 8: 230-234.

อย่าง เช่น แนวคิดเรื่องปั๊บลิก กับไปรเวศ เป็นต้น ได้มีส่วนช่วยเสริมอย่างสำคัญ ล่งผลให้ชนชั้นนำใหม่และเห็นรูปร่างของรัฐสมัยใหม่ที่ควรจะเป็นไป มีความแตกต่าง จากชนชั้นนำเก่าที่ยังคงแลเห็นความสัมพันธ์ทางอำนาจ ว่าแบ่งออกเป็นส่วน ๆ และ แบ่งออกเป็นชั้น ๆ อย่างไม่มีความสัมพันธ์ต่อกันเป็นหนึ่งเดียว

หนังสือสัญญาเชียงใหม่ พ.ศ. 2416 ในประการต่อมา มีข้อความกล่าวถึง แนวความคิดเรื่อง “เขตแดน” แบบใหม่ในลักษณะที่ไม่เคยมีธรรมเนียมปฏิบัติมา ก่อน กล่าวคือ “สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยาม... จะตั้งค่านกของตะวะแรและให้มี เจ้าพนักงานกำกับริมฝั่งแม่น้ำสรรวิล ที่เป็นเขตแดนเมืองเชียงใหม่ซึ่งเป็นขอบฝ่าย สยาม แล้วให้มีโปลิสให้พอสมควร จะได้ระงับห้ามใจผู้ร้ายและการอื่น ๆ ที่เป็นสำ คัญ”¹⁸ นี้เป็นการตอกย้ำการรับรู้ ความเข้าใจและแนวทางการปฏิบัติของรัฐสมัยใหม่ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและกลุ่มสยามทุ่มได้เล่าเรียนศึกษา และเข้าใจมาก่อนแล้ว¹⁹ ดังเช่นการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง วิจารณ์ “แผนที่” ของประเทศเยอรมัน ซึ่งกงสุลเยอรมันนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย ด้วย พระราชวิจารณ์อันมีความรู้สมัยใหม่เป็นพื้นฐาน พระองค์ทรงกล่าวว่า “แผนที่ของ เยอรมัน ... เป็นแผนที่ย่อมๆ มีเชิงเป็นวงกลมๆ ทั่วไปແທบทุกแห่ง ไม่เหมือน แผนที่ตามธรรมเนียม...”²⁰ แม้ว่าในขณะนั้นประเทศไทยยังไม่มีการทำแผนที่แบบ ใหม่เลยก็ตาม กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ความคิด ความเข้าใจ และการปฏิบัติที่เกี่ยวข้อง กับ “แผนที่” สมัยใหม่นั้นมีมาก่อนการปรากฏขึ้นของ “แผนที่” สมัยใหม่ตัวจริง ในอีกสองหศวรรษถัดมา มิใช่เป็นเรื่องที่จะซึ้งให้เป็นการเด็ดขาดว่าต้องมีแผนที่สมัย ใหม่เกิดขึ้นก่อน จึงมีสำนึกทางการเมืองใหม่ว่าด้วย “ชาติ” เกิดขึ้นตามมา²¹ การ ศึกษาในที่นี้ จึงพิจารณาว่าการลงนามในสัญญาเชียงใหม่ที่บ่งลงใบในรายละเอียด เรื่อง “เขตแดน” ดังกล่าว เกิดขึ้นและเป็นไปได้ เพราะชนชั้นนำมีความรู้ความเข้าใจ ใน “แผนที่สมัยใหม่” เป็นฐานมาก่อนแล้ว

¹⁸ หนังสือสัญญากรุงสยามกับเมืองต่างประเทศ, น. 25.

¹⁹ ดูตัวอย่างเช่น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวงศ์, พระประวัติศาสตร์แล้ว (พระนคร: โรงพิมพ์มหากรุณาธิคุณวิทยาลัย, 2514), น. 13-15.

²⁰ “พระราชหัตถเลขาถึงกรมท่า ฉบับที่ 189 พ.ศ. 2420,” ใน เจ้าพระยาภานุวงศ์มหาโกษา ชิบดี (หัวม. บุนนาค) (เจ้าคุณกรมท่า), โดย ณัฐรุณิ สุทธิส่งความ, น. 200. (พิมพ์ในงานพระราชทาน เพลิงศพนายเทอด บุนนาค 16 ลิงหาด 2522).

²¹ ดังที่มีการศึกษาเมื่อไม่นานมานี้โดย Thongchai Winichakul, Siam Mapped: A History of the Geo-Body of A Nation (Honolulu: University of Hawaii Press, 1994).

ในอึกประการหนึ่ง ซึ่งเกี่ยวข้องกับลัญญาเชียงใหม่ พ.ศ. 2416 และมีความสำคัญคร่าวแก่การพยินยกันมากล่าวในที่นี้ ได้แก่ ภาษาကျေဟမာ ซึ่งแสดงความตระหนักทางการเมืองเรื่อง “คนในบังคับสยาม” (Siamese Subjects) ได้ปรากฏอยู่ในลัญญา กับต่างประเทศในลักษณะใกล้เคียงกันเป็นครั้งที่สี่ และมีความคงเล้นคงวนับจากนี้ตลอดไปอย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือ ภาษาในหนังสือลัญญาระหว่างสยามกับต่างประเทศนั้น เป็นที่น่าสังเกตว่า มีการเปลี่ยนแปลงไปในแต่ละช่วงเวลาอย่างเช่น ในลัญญาเบอร์นี พ.ศ. 2369 ปรากฏคำว่า “คนของไทย” “ลูกค้าแห่งไทย” โดยไม่มีแนวคิดเรื่อง “คนในบังคับ” ปรากฏอยู่ในเอกสารเลย ในระยะต่อมาได้มีคำและแนวความคิดเรื่องคนในบังคับ (subject) ซึ่งปรากฏเป็นครั้งแรกในลัญญาเบริง พ.ศ. 2398 แต่ในครั้นนั้นใช้คำว่า “คนอยู่ในบังคับไทย” และ “คนอยู่ในบังคับอังกฤษ” โดยไม่มีคำว่า “คนในบังคับสยาม” จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2411 จึงมีคำว่า “สับเยกสยาม” เกิดขึ้นเป็นครั้งแรก²² โดยใช้อยู่เพียงปีเดียว และได้เปลี่ยนเป็น “คนในบังคับสยาม” ในปี พ.ศ. 2412 ถัดมาได้ใช้อึกครั้งในปี พ.ศ. 2416 และใช้หลังจากนี้ตลอดไป แนวความคิดและคำว่า “คนในบังคับสยาม” “ลับเยกต์เรอา” รวมทั้งคำว่า “คนในบังคับไทย” และ “ลับเยกต์ไทย” จึงได้มีการใช้พร่ำหลายต่อเนื่องมา²³ ก่อนจะมีการใช้คำว่า “ชาติสยาม” ในความหมายที่ทดสอบคำว่า “คนในบังคับสยาม” เกิดขึ้นในช่วงปลายทศวรรษที่ 2410 และใช้กันอย่างแพร่หลายในทศวรรษที่ 2420

การเปลี่ยนแปลงแนวคิดจาก “คนของไทย” (ในลัญญาเบอร์นี) และ “คนอยู่ในบังคับไทย” (ในลัญญาเบริง) มาเป็น “ลับเยกต์สยาม” (ทั้งก่อนหน้าลัญญาเชียงใหม่เป็นบางฉบับและในลัญญาเชียงใหม่เป็นการเฉพาะ) เกิดขึ้นในบริบทที่มีแนวคิดเรื่อง “คอเวอนเมนต์” (ซึ่งในปัจจุบันแปลว่ารัฐบาล) เป็นสื่อประสาน หรือเป็นตัวกลาง กล่าวคือ ก่อนปี พ.ศ. 2398 หรือในช่วงที่ทำลัญญาเบอร์นีและในขณะทำลัญญาเบริงนั้น ชนชั้นนำสยามยังไม่มีแนวคิดเรื่อง “คอเวอนเมนต์” สมัยใหม่²⁴ คำว่า “คอเวอนเมนต์” ปรากฏมีการใช้เป็นครั้งแรกในช่วงปี พ.ศ. 2398 แต่ก็ไม่ชัดเจนว่าคืออะไร คนส่วนใหญ่ในสมัยนั้นเข้าใจว่า “คอเวอนเมนต์” คือเสนอبدีผู้ใหญ่

²² ดู หนังสือลัญญากรุงสยามกับเมืองต่างประเทศ, น. 1-29.

²³ คุณอาทิตย์ เช่น “พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” จำนวน 1066 ฉบับ ในระหว่างปี พ.ศ. 2417-2428 ถึงเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี ใน เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (หัวมุมนาค) (เจ้าคุณกรมท่า), โดย ณัฐรุณี สุทธิสังเคราะห์. ตัวอย่างเช่น หน้า 130, 242, 301, 392, 434, 437, 439, 503, 507, 532-533, 544, 547-548. เป็นต้น.

²⁴ “รัตนศพท์ส่งเคราะห์ ว่าด้วย คอเวอนเมนต์ ตอนหนึ่ง,” ทวีปัญญา 3, 20 (พุศจิกายน พ.ศ. 124): 104-111.

จำนวนสามสีคนที่เกี่ยวข้องกับการต่างประเทศ เสนาบดีคนอื่นไม่เกี่ยว รวมทั้งไม่เกี่ยวข้องกับองค์พระมหากษัตริย์ด้วย ดังที่มีการเรียกตำแหน่งน้ำพระราชวังเดิม ชื่อกรมหลวงวงศิริราชสนิท (พระองค์เจ้าชายนวม, พ.ศ. 2351-2413) ใช้ประชุมว่าเป็น “คอเวอนเมนต์อฟพิช” และกระดาษเฉพาะที่ใช้เขียนหนังสือที่ตำแหน่งแพ้มิตรเป็นอักษรโรมันเขียนว่า “Government of Siam” ส่วนคำภาษาไทยที่ใช้กันในสมัยรัชกาลที่ 4 รวมทั้งในสมัยรัชกาลที่ 5 ก่อนปี พ.ศ. 2416 นั้นมีหลายคำสำคัญ เช่น เครัวนเมน เกัวนเมน คอัวนเมน กะละเมน กด้มันพัน และคอเวอนเมนต์ จนกระทั่งภายหลังเสด็จกลับจากประพาสต่างประเทศแล้ว การเขียนคำว่า “คอเวอนเมนต์” ก็ปรากฏว่ามีความคงเล้นคงไว้ในหนังสือราชการ และที่สำคัญยิ่งกว่าการเขียนก็คือความเข้าใจว่า “คอเวอนเมนต์” นั้นไม่ใช่เสนอبدีสามสีคน แต่คือพระเจ้าแผ่นดินเป็นการเฉพาะ โดยที่พระองค์ทรงมีคณะเสนอبدีเป็นผู้ช่วย ความเข้าใจว่า “คอเวอนเมนต์” คือพระเจ้าแผ่นดินนี้เห็นได้ชัดในทศวรรษที่ 2420 จนถึงช่วงการปฏิรูปการปกครอง เพราะเมื่อแรกนั้นถูกติคำว่า “คอเวอนเมนต์” เป็นคำไทย ชนชั้นนำได้เลือกบัญญัติคำว่า “ราชธิปไตย” ขึ้นแทนคำว่า “คอเวอนเมนต์”²⁵

ไม่ว่าคำไทยจะเขียนเป็นกด้มันพัน คอเวอนเมนต์ หรือราชธิปไตย ในสมัยก่อนการปฏิรูปการปกครอง ชนชั้นนำเข้าใจและมุ่งให้หมายถึง government ในภาษาอังกฤษ ซึ่งเป็นแนวคิดสำคัญช่วยให้เราเข้าใจคำว่า “คนในบังคับสยาม” หรือ “สัปயกต์สยาม” ว่ามีความแตกต่างจาก “คนของไทย” (ก่อนทศวรรษที่ 2410) อย่างมีนัยยะสำคัญ กล่าวคือ คนของไทยหมายถึงคนของมุลนายตามกรมต่างๆ ในขณะที่ “คนในบังคับสยาม” หมายถึงคนต่างๆ ในพระราชอาณาเขตที่อยู่ภายใต้การปกครองของ “คอเวอนเมนต์สยาม” คนกลุ่มนี้มีฐานะเป็นพ旺และเป็น “ชาติ” อันหนึ่งอันเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายเรื่องนี้ได้ดีที่สุด (มากกว่าคนอื่นๆ) ดังความในพระราชดำรัสคราวหนึ่งในปี พ.ศ. 2428 ทรงกล่าวว่า

“...ความจริงที่ความสามารถจัดการบ้านเมืองได้สำเร็จตลอดทั่วไปในพระราชอาณาเขตอันกอบด้วยหัวเมืองทั้งหลาย แผ่ขยายอยู่ในพื้นแผ่นดินอันไพศาล มี

²⁵ เพิ่งอ้าง และคูเพิ่มเติมใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระราชดำรัสตอบความเห็นของผู้จะให้เปลี่ยนการปกครอง จ.ศ. 1247,” ใน เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. 2417-2477, รวบรวมโดย ชัยอนันต์ สมุทรณิช และขัตติยา บรรณสูตร (กรุงเทพฯ: สมาคมลังกawi แห่งประเทศไทย, 2532), น. 63-66.

ราษฎรอาศรียอยู่ พุดภาษาอันเดียวกันเพื่อกันบังคับนี้ เป็นเหตุที่เต็มใจยินดี ของเรางานอนมาก ไทยลาราชันทึปวงนี้ ก็นันเดือดวะปนพากอยู่ในชาติเดียว กันอันหนึ่ง และตั้งต้าหมายว่าเราเป็นเจ้าเป็นใหญ่ผู้อุปถัมภ์บำรุงทั้งนั้น ทางบก ทางน้ำที่เป็นท้นทางจะได้เจริญการค้าขายให้คนไปมาอีกกันได้ย่านนั้น เราเกิด เกื้อกูลอยู่เสมอแล้ว...”²⁶

จะเห็นได้ว่า “ชาติ” ตามความในพระราชดำรัสข้างต้น สามารถมีความหมายอย่างกว้างได้ว่า “หมู่ชาว หรือพวก” ซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองของ “รัฐบาล” เดียวกัน โดยมีความหมายเฉพาะของยุคสมัย คือมีคำว่า “ลับเยกต์สยาม” กำกับอยู่ นั่นคือเป็นคนหมู่เดียวกันหรือพวกเดียวกันที่อยู่ภายใต้การปกครองของรัฐบาลสยาม (ซึ่งมีอำนาจจำกัดไม่เหมือนรัฐบาลในระยะต่อมาภายหลังการปฏิรูปครั้งใหญ่ พ.ศ. 2435) คนพวกนี้ เมื่อจะเลี้ยงภาษีในรูปแบบต่างๆ ก็เสียให้แก่รัฐบาลสยาม มีความจรรยาภีกติดต่อรัฐบาลสยาม อย่างเช่น เมื่อมีคดีความก็เขียนศาลของสยามไม่ใช่ หลวงทลิกไปเขียนศาลของกงสุลหรือศาลต่างประเทศเหมือนพวก “ลับเยกต์” อังกฤษ ฝรั่งเศส ฮอลันดา ฯลฯ ซึ่งพำนักอยู่ในประเทศไทยสยามในสมัยนั้น

“ชาติ” ในความหมายเฉพาะว่า “ลับเยกต์สยาม” นี้ มีฐานะอยู่ “เหนือ” คนดามกรมและตามลังกัดมูลนายต่าง ๆ รวมทั้ง “ wang than” ซึ่งเป็นกรมใหญ่กรุง หนึ่งด้วย ดังเช่นในคราวมีเหตุวิกฤติการณ์วังหน้า (พ.ศ. 2417) ซึ่งครั้นนั้น เจ้า กรมวังหน้าได้ตัดสินพระทัยเลือกขอความช่วยเหลือ หรือขอเข้าไปอยู่ใน “รั่มลง” อังกฤษ²⁷ ในครั้นนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าววิจารณ์วังหน้าว่าทำในสิ่งที่ไม่สมควรกับการเป็น “คนชาติสยาม” พระองค์ทรงกล่าวว่า

“...วังน่าที่ทำการครั้นนี้ ก็แลเห็นขัดว่าเป็นการไม่สมควรกับที่เป็นคนชาติ สiam เพราะไม่มีความรักษาบ้านเมืองแล้วรักษาราชฐ์และเลย จะหาผู้มีอำนาจ ชาติอื่นมาช่วยให้จัดการในบ้านเมือง แต่อ่าคัยลิ่งซึ่งเป็นใหญ่เป็นประธานใน โลก บันดาลให้การตกลงไปตามทางที่ดี ได้สิ่นความวิตกที่อันตรายจะมีกับ

²⁶ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ตั้งแต่ พ.ศ. 2417 ถึง พ.ศ. 2453) (พระนคร: โรงพิมพ์igoniponพิพิธภัณฑ์, 2458), น. 41. [เน้นโดยผู้อ้าง].

²⁷ David B. J. Adams, “Monarchy and Political Chang: Thailand under King Chulalongkorn,” ch. 4.

บ้านเมืองมาแต่กายนอก...”²⁸

ข้อความนี้แสดงให้เห็นสำนึกรและความตระหนักรทางการเมืองของชนชั้นนำว่า มีแนวความคิดในการแบ่งเราแบ่งเชา ระหว่างลับຢეဂടซ์ของเรากับของต่างประเทศ พระบาทสมเด็จพระปุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัววันทรงครองราชบัลลังก์และทราบเป็นอย่างดีว่า ในทุกเรื่องที่มีคิดความ “...กฎหมายผู้อัยเชาเปา ผู้อัยเรานัก คนไทยเลี้ยงเบรียบคน ต่างประเทศมากนัก...”²⁹ ซึ่งเป็นสิ่งที่พระองค์มีพระราชประสงค์เปลี่ยนแปลงแก้ไข อย่างค่อยเป็นค่อยไปเพื่อให้บ้านเมืองไม่มีการกดขี่และมีความยุติธรรมอันเป็นเครื่องหมายแห่งความเจริญของบ้านเมืองไปตามลำดับ และด้วยความตระหนักราชชีนี้ พระองค์จึงทรงสั่งพระราชกฤษฎีกาใน “ลับຢეဂട” ของพระองค์ทั่วพระราชอาณาเขต ซึ่งมีคณหlays กลุ่มหlays ภาษา แต่มีความเป็น “ชาติ” อันเดียวกัน ตัวอย่างที่สำคัญฯ อย่างเช่น ทรงมีพระบรมราชโองการประกาศพิกัดกระเชิงรายลูกทาษาลูกไทย ซึ่ง ในคำประกาศนั้นทรงกล่าวว่า “ธรรมเนียมใดที่ไม่เป็นการเจริญแก่ประชาชาวพระนคร ไม่เป็นคุณเป็นประโยชน์ ไม่เป็นยุติธรรม ก็อย่างจะทรงเลิกถอนเสีย แต่จะต้อง ค่อยตัดถอนผ่อนไปทีละเล็กทีละน้อย ตามการตามเวลา...”³⁰ ถ้าดูมาทรงประกาศ ห้ามมิให้ตักข้าวแก่ชานา ซึ่งผู้มีทุนรองมานักกิดเอาเปรียบแก่ราชฎร โดยให้เงินไป ล่วงหน้าแล้วให้ชานาส่งข้าวให้แทน “แต่คิดราคาน้ำต่ำกว่าที่ลูกค้าซื้อขายกันอยู่ตาม ธรรมเนียม...”³¹ และทรงพระกรุณาฯ แก้ไขแบบธรรมเนียมแท้โบราณให้ “ลับຢეဂട สยาม” ถึงมีคัตินาต่ำกว่า 400 หากมีความที่ศาลต่างประเทศก็ให้ตั้งทนายได้ เพื่อ จะได้ไม่เสียเปรียบแก่ “ลับຢეဂടต่างประเทศ”³² เป็นต้น

ว่าทกรรมเรื่อง “ลับຢეဂട สยาม” ซึ่งแสดงความคิดทางการเมืองเรื่อง

²⁸ อ้างใน ณัฐรุณิ สุทธิสังคม, สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริวงศ์, เล่ม 1, พิมพ์ครั้งที่ 1 (พระนคร: แพรพิทยา, 2504), น. 787.

²⁹ “พระราชหัตถเลขาถึงเจ้าคุณกรมท่า ฉบับที่ 614 พ.ศ. 2424,” ใน เจ้าพระยาภานุวงศ์ มหากษัตริย์บดี (ท้วน บุนนาค) (เจ้าคุณกรมท่า), โดย ณัฐรุณิ สุทธิสังคม, น. 547-548.

³⁰ อ้างแล้ว หลวงรัตนไชยปติ (เปล่ง เวภาธร), กฎหมายไทย คือ พระราชบัญญัติ และประกาศ ซึ่งตั้งขึ้นในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระปุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณธรรมอันประเสริฐ, เล่ม 1, น. 183.

³¹ หลวงรัตนไชยปติ, กฎหมายไทย คือ พระราชบัญญัติและประกาศ ซึ่งตั้งขึ้นในรัชกาล พระบาทสมเด็จพระปุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณธรรมอันประเสริฐ, เล่ม 2, (พระนคร: โรงพิมพ์นฤกูลกิจ, 2468), น. 450-451.

³² ดู “พระราชบัญญัติว่าความศาลต่างประเทศ,” ใน เรื่องเดียวกัน.

“ชาติ” อย่างหนึ่ง จึงเป็นความคิดที่มีพลังอยู่เบื้องหลังการเปลี่ยนแปลงคลื่นลายลดหย่อน “การคิดชี้” ในบ้านเมืองในช่วงก่อนการปฏิรูปการปกครอง ซึ่งดำเนินไปตามลำดับ คนกลุ่มนี้ คือ สับเปลกต์สยาม ไม่ได้มีภาษาพูดอย่างเดียวกัน อยู่ในที่ต่าง ๆ กัน บ้างเป็นไทย บ้างเป็นจีน ลาว มลายุ กระหรี่ยง ฯลฯ สำนึกร่วมกันทางประวัติศาสตร์ก็ยังไม่เกิดขึ้น ยังไม่มีแผนที่สมัยใหม่ เพราะยังสำรวจไม่แล้วเสร็จ ฯลฯ แต่ก็มีสัญลักษณ์ร่วมกัน คือ พระเจ้าแผ่นดินสยาม

จะเห็นได้ว่า ในระหว่างปี พ.ศ. 2411-2434 “ชาติ” ซึ่งเป็นคำเก่าและมีความหมายหลักแปลว่า การบังเกิด การเอาชนะ การอิทธิพล ในขณะที่ในความหมายรองในทางวรรณคดิ์หมายถึงลักษณะการแสดงออกทางวัฒนธรรม ภาษา หน้าตา และความสามารถ ได้มีการเคลื่อนความหมายไปใช้ในลักษณะของคำว่า “หมู่” ชั้น พาก เหล่า ครัว ตระกูล และคนในบังคับ” อย่างหนึ่ง และมีความหมายว่า “ประเทศ” กับ “คนไทยเดียวกัน” อีกอย่างหนึ่ง

การเคลื่อนความหมายของคำดังกล่าว เกิดขึ้นในกระบวนการของการมีกิจกรรมทางสังคมการเมืองที่สำคัญ คือ การคิด การพูด การอธิบาย การเขียน หนังสือตีต่อ และการแสดงความคิดในสังคม ซึ่งย่อ渑ีการพัฒนาทั้งในรูปของ วาทคิลป์ รูปแบบการเขียน การพิมพ์ การคิดประดิษฐ์ความใหม่ และการใช้คำเก่า ในสภาพแวดล้อมใหม่ เป็นต้น เพื่อใช้ในการปฏิบัติการในทางสังคมและการเมือง ในลักษณะและในประเภทต่าง ๆ

ความหมายทางการเมือง ของคำว่า “ชาติ” ในสมัยรัชกาลที่ 5

การเคลื่อนไหวความหมายของ “ชาติ” ในช่วงต้นสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น ได้ส่งผลให้เกิดแนวความคิดเกี่ยวกับ “ชาติ” แบบใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในความหมายที่แปล “ชาติ” ว่า คือประเทศไทย คือบ้านเมือง หรือคือประชาคมทางการเมืองที่มีประมุข คือพระมหากษัตริย์ร่วมกัน แนวความคิดนี้ ในระยะต่อมาได้ถูกพัฒนาให้กลายเป็นรากฐานสำคัญของอุดมการณ์ทางการเมืองของรัฐไทยสมัยใหม่ เรียกว่า ว่า อุดมการณ์ชาติ ศาสนา พราหมกัตริย์

อย่างไรก็ได้ แนวความคิดเรื่อง “ชาติ” (Chat) ในอุดมการณ์ทางการเมืองของชนชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ 5 ดังจะกล่าวต่อไป มีความแตกต่างจากแนวคิด “ชาติ” (Nation) ในลักษณะนิยมแบบตะวันตก (Western and liberal nationalism) โดย “ชาติ” ของชนชั้นนำสยามจะถูกอธิบายในกรอบความคิดทางการเมืองแบบ Royal

Absolutism ซึ่งผู้เขียนขอเรียกว่า เป็นแนวคิดแบบ Patriotism แนวความคิดนี้จะอธิบาย “ชาติ” ว่า ประกอบไปด้วยกลุ่มคนที่มีความแตกต่างกันในทางสกานะ ภูมิหลัง ภาษา วัฒนธรรม หน้าที่ที่มีต่อสังคมฯลฯ แต่ก็ผูกพันกันได้ เพราะว่ามีประมุข คือพระมหากษัตริย์ร่วมกัน เรื่องนี้มีความแตกต่างจากชาติ nation ในความหมายของทางตะวันตกในทางตรงข้าม ที่เน้นว่า ชาติ คือประชาชนที่มีความเป็นหนึ่งเดียวกัน

ในประการต่อมา “ชาติ” ในความคิดของ Patriotism มีได้มีความสำคัญ สูงสุด (Supremacy) เนื่องด้วยในประเทศชาติ หรือในประชาคมหนึ่งๆ ยังคงมีสถาบันทางสังคมและการเมืองอื่นๆ ที่มีประวัติความเป็นมาอย่างนาน อีกทั้งมีความสำคัญและมีคุณค่าที่ควรแก่การยกย่องไว้เป็นอย่างสูง เรื่องนี้จะแตกต่างจากความคิดชาตินิยมของพวกเสรีนิยมและของทางตะวันตก ซึ่งมีวัตถุประสงค์สำคัญที่ต้องการสถาปนาชาติ (Nation) ให้มีคุณค่าสูงสุด คือ อยู่เหนือสถาบันการเมืองอื่นๆ ทั้งหมด รวมทั้งอยู่เหนือรัฐ (State) อีกด้วย³³

การวิเคราะห์ในกรอบแนวคิดเกี่ยวกับ “ชาติ” ดังกล่าว พบรได้ว่า พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมราชชนนี ได้ทรงตราพระราชบัญญัติ พ.ศ. 2440 เป็นต้นมา พระองค์ทรงใช้คำว่า “ชาติ” บ่อยครั้งและกว้างขวางชื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “ชาติ” ในความหมายที่พัฒนามาจากคำว่า “ลับเยกต์” ที่หมายถึงกลุ่มคนที่มีความคิดและความรู้สึกผูกพัน และมีความจงรักภักดิ์อย่างภายในตัวของพระองค์ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชทรงใช้คำว่า ชาติสยาม ชาติ ชาติสยาม ชาติของเรารา ผู้รักชาติ ความรู้สึกรักชาติ ชาติเดียว กัน ความพร้อมเพรียงของชาติ และพวงเกริกเป็น “ชาติหนึ่ง” ฯลฯ ความหมายดังกล่าววนี้ ในทางหนึ่งพิจารณาได้ว่าเป็นพัฒนาการที่ต่อเนื่องมาจากความคิดการเมืองช่วงก่อนปฏิรูปการปกครอง แต่ในอีกทางหนึ่งก็ต้องนับว่าเป็นพัฒนาการที่ “ก้าวหน้า” ขึ้น มาอีกขั้นหนึ่ง เนื่องด้วยพระองค์ทรงพิจารณา “ความรักชาติและบ้านเมือง” ว่าเป็น

³³ ดู Mary G. Dietz, "Patriotism," in Political Innovation and Conceptual Change, ed. Terence Ball, James Farr and Russell L. Hanson (Cambridge: Cambridge University Press 1989); Raphael Samuel (ed.), Patriotism: The Making and Unmaking of British National Identity, 3 volumes (London: Routledge, 1989); Walker Conner, Ethnonationalism: The Quest for Understanding (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1994); E. Staub (ed.), Patriotism: Its Role and Manifestations in Individual and Group Life (Chicago: Nelson Hall, 1995); Maurizio Viroli, For Love of Country: An Essay on Patriotism and Nationalism (Oxford: Clarendon Press, 1995); รวมทั้ง Benedict Anderson, Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism (London: Verso, 1991); โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ch. 8.

ความรู้สึกทางการเมืองแบบใหม่ ซึ่งในปี พ.ศ. 2440 พระองค์ทรงกล่าวว่า เป็นความรู้สึกที่มีอย่างเชื้อเชิญในด้านประเทศ อันเป็นเหตุของความเจริญของบ้านเมือง ของเข้า แต่เป็นความรู้สึกที่ยังไม่มีในบ้านเมืองของพระองค์³⁴ ความรู้สึก “รักชาติ แลบ้านเมือง” กล่าวได้ว่าเป็นลั่งที่เพ่งเกิดขึ้น โดยมีพัฒนาการ และเป็นปัจจัยสำคัญต่อความเจริญของบ้านเมือง ซึ่งต่างจากในความคิดสมัยแรก เพราะเมื่อพระองค์กล่าวถึง “ลับเยกต์สยาม” แนวความคิดและความรู้สึกว่าเป็น “ลับเยกต์ สยาม” มีลักษณะค่อนข้างตายตัว และไม่มีความสำคัญมากนักต่อความเจริญของประเทศชาติบ้านเมือง

“ชาติ” และความรู้สึกรักชาติ ตลอดจนคำว่า ชาติแลบ้านเมือง ชาติและประเทศ ชาติศาสนาแลบ้านเมือง ฯลฯ ตามความในพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวได้ว่า เป็นคำที่ถูกกำกับความหมายโดยหลักแนวความคิดเรื่อง “บ้านเมือง” และยังไปกว่านั้นยังถูกกำกับด้วยประเพณีการปกครองแบบไทย โดยในทศนະของพระองค์ทรงเห็นว่า ในทุก “ชาติแลบ้านเมือง” ล้วนมี “แบบแผนชนบธรรมเนียม” ของตน³⁵ ทุกบ้านเมือง “ย่อมมีธรรมเนียมทลายอย่างซึ่งเป็นที่จะต้องนับถือกัน... เพราะว่าเป็นธรรมเนียมที่สูนิทแนนแฟ้นแก่น้ำใจและความเชื่อมั่นของอาณาประชาชน...”³⁶ การเดินทางไปศึกษาวิชาการตะวันตก “ไม่ได้มาเรียนจะเป็นฟรั่ง เรายืนเพื่อจะเป็นคนไทยที่มีความรู้เสมอตัวยังฟรั่ง” พร้อมกับรู้ภาษาและประเพณีบ้านเมืองของตนเอง³⁷ ฉะนั้นพระองค์จึงทรงคัดค้านเป็นอย่างมากต่อการรับเอาแนวคิดและรูปแบบทางการเมืองแบบตะวันตกอันเป็นแนวคิดที่จำกัดพระราชอำนาจของพระองค์เข้ามาใช้ในสยาม ดังจะเห็นได้จากการที่พระองค์ไม่ทรงเห็นด้วยกับคำกราบบังคมทูลความเห็นในการจัดการเปลี่ยนแปลงราชการ แผ่นดิน ของเจ้านายและข้าราชการ 11 พระองค์/ท่าน ในปี ร.ศ. 103³⁸ ที่เสนอให้รับหลักการทำงานการเมืองของตะวันตกเข้ามาใช้ในสยาม เพื่อรักษาเอกราชของสยาม และนำสยามสู่รัฐชาติสมัยใหม่ โดยพระองค์ทรงมีพระราชวินิจฉัยที่แตกต่างออกไป

³⁴ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ตั้งแต่ พ.ศ. 2417 ถึง พ.ศ. 2453), น. 106.

³⁵ เรื่องเดียวกัน, น. 105.

³⁶ เรื่องเดียวกัน, น. 99.

³⁷ เรื่องเดียวกัน, น. 138.

³⁸ คุรุยลະເວີດຂອງເນື້ອທາຂອງคำกราบบังคมทูลນີ້ໄດ້ໃນ ກຽມຄີລປາກຣ, ເຈົ້ານາຍແລະຂ້າරາຊາກຮ ກຣາບບັນຄຸມທຸລຄວາມເຫັນຈັດການປັບປຸງແປ່ງປະຕິບັດ ຮ.ສ. 103 (ພຣະນຄຣ: ກຣູງເທິພາ, 2510), ນ. 21-25.

จากคำกราบบังคมทูลนี้ ดังนี้ คือ

“พระองค์มิได้ทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งต้องบีบคั้นให้ลุกทางกลาง เมื่อตนกับพระเจ้าแผ่นดินในยุโรป และพระองค์ไม่ได้ทรงเป็นพระเจ้าชั่วเหมือนอย่างค้างคอกในกาลครอง ด้วยตนพระองค์จึงไม่ใช่ทรงเป็นผู้กีดกันแก่การนำเริ่มและการมั่นคงของบ้านเมือง... ในปัจจุบันพระองค์ทรงได้พระราชอำนาจ กลับคืนมาและทรงตั้งพระราชทูตที่จะใช้พระราชอำนาจนี้เพื่อการปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน อย่างไรก็ตาม ปัญหาเรื่องการจำกัดและกระจายพระราชอำนาจ อำนาจของพระเจ้าแผ่นดินออกไปบันทึกได้มีส่วนสนับสนุนการปฏิรูปแต่อย่างใด ในทางตรงกันข้ามกลับมีแต่จะส่งผลในทางร้าย รัฐสภาเป็นสิ่งที่ไร้ประโยชน์ในสยามเนื่องด้วยไม่เพียงแต่รัฐสภาจะเป็นสิ่งที่ไม่เหมาะสม และหากคนที่มีความสามารถพอที่จะเข้ามีส่วนร่วมไม่ได้ท่านนั้น แต่ยังเป็นสิ่งที่กีดขวางและมีผลในทางร้ายต่อการปฏิรูปอีกด้วย”³⁹

สำหรับประเพณีและขนบธรรมเนียมหรือรูปแบบในการปกครองในบ้านเมืองของสยามตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปุจจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ต้องสนใจว่าคือการปกครองในระบอบราชาธิปไตย ซึ่งมีรากคิดมาจากการทฤษฎีอิองกานิกรสมโรมสมมติ⁴⁰ ที่พระมหาภัตตริย์ทรงอยู่ในฐานะที่ได้รับเลือกสรรโดยหมู่ประชาชน โดยพระมหาภัตตริย์ที่ได้รับการเลือกสรรนี้จะต้องเป็นผู้ที่มีคุณธรรมความสามารถ เป็นที่พึงพิงบำรุงพิทักษ์รักษาและปกป้องภัยนตรายต่างๆ แก่หมู่ประชาชนได้ และหลังจากที่ประชุมชนได้ยินยอมตั้งบุคคลหรือตระกูลหนึ่งขึ้นเป็นพระมหาภัตตริย์แล้ว พระองค์ก็จะทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจเหนือทุกสิ่งทุกอย่างใน

³⁹ D. K. Wyatt, The Politics of Reform in Thailand (New Haven: Yale University Press, 1969), pp. 91-92.

⁴⁰ ทฤษฎีอิองกานิกรสมมติ มีแนวคิดดังเดิมมาจากทฤษฎีที่ว่าด้วยพระมหาภัตตริย์แบบพุทธศาสนาไทย (Traditional Thai Buddhist Theory of Kingship) ซึ่งเกี่ยวกับทฤษฎีนี้ พระองค์เจ้าอนันติธรรมพิมพนธีไว้ว่า ในทางทฤษฎีแล้ว พระมหาภัตตริย์สยามทรงเป็นครองราชสมบัติโดยการเลือกสรร ซึ่งแนวความคิดนี้มีที่มาจากการคัมภีร์ทางพุทธศาสนาในนามของ “มหาสมมติราช” ดู Prince Dhani Nivat, “The Old Siamese Conception of the Monarchy,” Journal of the Siam Society 36, 2 (1947): 100. และดูการวิเคราะห์เรื่องนี้อย่างเป็นระบบได้จาก Eiji Murashima, “The Origin of Modern Official State Ideology in Thailand,” Journal of Southeast Asian Studies XIX, 1 (March, 1988): 80-96.

พระราชานาจักร ในลักษณะเช่นนี้ พระมหากษัตริย์จะทรงมีสถานะเป็น “เอกองค์” มีอำนาจสิทธิขาดในการดำเนินการได้ฯ โดยไม่ต้องอาศัยความเห็นของประชุมชน⁴¹ (แต่ต้องอยู่ภายใต้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา) ฉะนั้น พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในฐานะที่เป็นพระมหากษัตริย์ในระบบราชอาณาจักรไทย พระองค์ จึงทรงไว้วางใจให้ลักษณะเช่นนี้เป็นมาตรฐานสำหรับการเมือง ด้วยพระองค์เอง ส่วนความรู้สึกรักชาติที่ประชุมชนหรือพสกนิกรพึงมี ก็พึงอยู่ในกรอบของการมีความจริงก้าวหน้า และพร้อมช่วยอุดหนุนให้มีความเจริญก้าวหน้าในบ้านเมือง⁴²

จะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความชอบธรรมต่อพระราชอำนาจของพระองค์โดยใช้เกณฑ์ของหลักการเชิงชนบทรรมเนียม ประเพณีของไทย และทรงปฏิเสธหลักการทางการเมืองแบบตะวันตกอย่างลึกลับ เชิงรวมทั้งพระองค์ยังทรงเน้นย้ำถึงความแตกต่างระหว่างประวัติศาสตร์ของสยามกับยุโรปอีกด้วย พระองค์ทรงยืนยันถึงความสำคัญของหลักการทางการเมืองแบบไทย พร้อมทั้งลักษณะเฉพาะของประวัติศาสตร์ไทย และสิ่งเหล่านี้เองที่อาจถือได้ว่าคือจุดกำเนิดของ “ชาติ” ในฐานะที่เป็นองค์ประกอบพื้นฐานของอุดมการณ์ทางการเมืองของรัฐไทยสมัยใหม่

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาชัยรุณาโรรส (พ.ศ. 2403-2464)⁴³ นับเป็นอีกบุคคลหนึ่งที่มีบทบาทในการนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับ “ชาติ” ในกรอบของลักษณะความรักชาติบ้านเมือง โดยพระองค์ทรงมีพระราชดำริฯ ว่า มนุษย์ทั้งหลายเพื่อที่จะทำมาหากินและเลี้ยงครอบครัวได้ จำเป็นต้องอยู่เป็นหมวดหมู่ จนถึงเป็นปีกเป็นแผ่นเป็น “มหาชน” ขึ้น เมื่อถึงจุดนี้ มหาชนทั้งหลายก็พนกัน ความลำบากอีกส่วนหนึ่ง เช่น ทำนาไกลกัน มีการแก่งแย่งกันเรื่องที่นา เมื่อมีการ

⁴¹ ดูรายละเอียดได้ใน พระยาภาสกรวงศ์, “เรื่องสวน,” วชิรญาณวิเศษ 4 (2432): 452-454.

⁴² อ้างแล้ว พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาเจ้าอยู่หัว (ตั้งแต่ พ.ศ. 2417 ถึง พ.ศ. 2453), น. 198.

⁴³ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาชัยรุณาโรรส ทรงเป็นพระราชนอร์สในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในสมัยยังทรงพระเยาว์ทรงเป็นสมichaikของกลุ่มสยามที่มุ่งด้วยพระองค์หนึ่ง ทรงผนวชเมื่อปี พ.ศ. 2422 ได้ทรงครองวัดบวรนิเวศเมื่อปี พ.ศ. 2435 ทรงเป็นสมเด็จเจ้าคุณใหญ่แห่งคณะธรรมยุตินับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2436 เป็นต้นไป และทรงเป็นผู้อำนวยการศึกษาหัวเมืองในระหว่างปี พ.ศ. 2442-2445 และทรงได้รับการสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้าในสมัยรัชกาลที่ 6 นอกจากนี้ยังทรงเป็น “ที่ปรึกษา” ในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาเจ้าอยู่หัวในหลายด้าน ทั้งเรื่องที่เกี่ยวกับพระราชวงศ์ การในพระองค์ การคณะสงฆ์ การศาสนา การศึกษา การแปลหนังสือ การบัญชีคิดพท. และการท่าวีป ด้วยย่างเช่น การได้ส่วนนาย ก.ศ.ร. กุหลาบ เป็นต้น

ซึ้งขายกันก็มีการถ่ายกันเรื่องทรัพย์ เป็นต้น และเพื่อแก้ความลำบากนี้ “มหาชน” ได้ยกคนผู้หนึ่งขึ้นเป็นผู้ปักครอง เรียกว่า “พระราชา” พระราชาเองก็ต้องมีผู้ช่วย การในหน้าที่ เกิดการแบ่งคนเป็นหมวดหมู่กันใหม่ ฝ่ายหนึ่งทำหน้าที่การปักครอง เรียกว่า “รัฐบาล” อีกฝ่ายหนึ่งมีหน้าที่ทำมาหากิน เรียกว่า “ราชภูร”⁴⁴

“พระราชาเป็นหัวหน้าของมหาชนอันบันเป็นสองฝ่ายนั้นเป็นหัวหน้าบัญชา กิจการทั้งปวงดังกล่าวแล้ว เบริญนเมื่อนศิริจะเป็นประชานแห่งร่างกาย ฉะนั้น ร่างกายจะเป็นไปได้ เพราะอวัยวะนั้น ๆ ต่างทำธุรกรรมหน้าที่ของมัน อวัยวะ บางอย่างต้องอาศัยความนิ่งคิดที่ศิริจะก่อให้แล้วจึงทำหน้าที่ของตน เช่น มือ หยิบหรือยกของ เท้าก้าวหน้าหรือถอยหลัง กายนั่งหรือนอน ปากพูด เป็นต้น ... (หาก) ขาดศิริจะเสียแล้ว อวัยวะเหล่านั้นอยู่ไม่ได้ ฉันใด ชนภายใน คือหมู่คน ก็เป็นฉันนั้น.. ฝ่ายราชภูรไม่มีผู้ปักครองย่อมดังดื้อยังไงได้ (ฉันนั้น) ...”⁴⁵

จากพระอธิบายข้างต้น จะเห็นได้ว่ามีการอุปมาอุปไมยลิงที่เรียกันในสมัย นั้นว่า “ชาติ” กับร่างกายมนุษย์⁴⁶ ซึ่งลักษณะการอุปมาอุปไมยเช่นนี้จะทำให้เกิด ความตระหนักในความสำคัญของพระมหาศิริ วันเป็นส่วนสำคัญที่ขาดเสียไม่ได้ของร่างกาย เพราะว่าทุกร่างกายต้องมีศิริ ไมฉะนั้นก็มิอาจมีชีวิตอยู่ได้เลย นอกจากนี้ ความตระหนักดังกล่าวยังมีผลเป็นคติสอนใจให้เกิด “ความสามัคคี” ขึ้นใน บ้านเมืองด้วย เปรียบเหมือนกับความสามัคคีของอวัยวะต่าง ๆ ทำให้ร่างกายดำเนิน ไปได้ฉันได้ ชาติบ้านเมืองเองก็ต้องการความสามัคคีของคนทุกฝ่าย เพื่อความเจริญ ของชาติบ้านเมืองเช่นกันฉันนั้น สรุปโดยรวมก็คือ การอุปมาอุปไมย มีเป้าประสงค์ คือเพื่อการปลูกฝังให้เกิดความสามัคคี ความสามัคคีมีไว้เพื่อให้เกิดการจรรยาบรรณดี และการรู้จักรักรู้จักบำรุงรักษาชาติบ้านเมืองตามแนวคิดของลัทธิความรักบ้านเมือง (patriotism) นั่นเอง และในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาชัยวัฒนา

⁴⁴ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาชัยวัฒนาโปรด, “พระราชาเป็นหัวหน้าของหมู่ มนุษย์,” ใน ธรรมคดี (โรงพิมพ์พม่ามหาภูมิราชวิทยาลัย, 2514), น. 294-295.

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, น. 297-298.

⁴⁶ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาชัยวัฒนาโปรด, เทศนาพิเศษพระรัฐประศาสนนัย (โรงพิมพ์ศุภการจำรูญ, ร.ศ. 131- พ.ศ. 2455), (พิมพ์จากการคพพระนມປະກ); “อนุศาสน์ทรงแสดง แก่ก้องเสือป่า ในวันถ่อน้ำเขากอง 6 พฤษภาคม ร.ศ. 130,” ใน ประชุมโภวท (พิมพ์ในงานณาปนกิจ ศพนายกฤษ ปั้นตรางกุล 18 มกราคม 2512).

ญาณวโรรส นี้ ยังมีลักษณะของการอธิบายที่เป็นระบบและมีเหตุผลที่สุดของการ มี “อาณาจักร” หรือประเทศ หรือบ้านเมือง และไม่ใช่เพียงแค่ประเทศสยามเท่า นั้น บ้านอื่นเมืองอื่นก็ย่อมมีแบบแผนธรรมเนียมการปกครองและการตั้งมั่นอยู่ ของการปกครองบ้านเมืองในลักษณะที่ไม่แตกต่างกัน⁴⁷

นอกจากการนำเสนอแนวคิดข้างต้นในฐานะที่เป็นผู้นำทางศาสนาแล้ว สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาชิรญาณวโรรส ก็ยังนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับ “ชาติ” ผ่านการวางแผนทางการศึกษา โดยในช่วงที่ทรงดำรงฐานะเป็นผู้อำนวยการศึกษาของหัวเมืองในระหว่างปี พ.ศ. 2442-2445⁴⁸ พระองค์ได้ทรงกล่าวถึงแนวทางของ การศึกษาไว้ว่า “...(การ) สอนข้อธรรมสำหรับเด็กตามชั้นายุนั้น ๆ ความชั้นนี้ ถ้าเป็น ได้ลักเดือนละครั้ง จะเป็นอย่างดี เพื่อปลูกใจให้เด็กรู้สึกว่าตัวได้มาอาศรัยเล่าเรียน อยู่ในสถานที่ของโครง ตัวมีโครงซึ่งยึดถือเป็นที่ให้วักรับเคราะพ...”⁴⁹ ซึ่งในเรื่องของการ ปลูกใจนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาชิรญาณวโรสรทรงเห็นว่า ควรที่ จะต้องทำการ “ปัญญา Patriotism [แปลว่า ความรักบ้านเมือง-ผู้อ้าง] ให้เกิดแก่ใจเด็ก ปัญญา Loyalty [แปลว่า ความจงรักภักดี-ผู้อ้าง] ให้เกิดแก่ใจเด็ก”⁵⁰

จะเห็นได้ว่า แนวคิดเกี่ยวกับ “ชาติ” ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่ท้า และของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาชิรญาณวโรรส มีความสอด คล้องกันในเนื้อหาสารความสำคัญ โดยคำว่า “ชาติ” ในบริบทและในกรอบความ คิดที่อธิบายมาข้างต้น จะเป็น “ชาติ” ที่มีฐานะและมีความหมายเป็นเพียงส่วน เสริมแนวคิดเรื่องพระราชา หรือพระมหาภักดิริย รวมทั้งเสริมแนวความคิดเรื่อง

⁴⁷ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาชิรญาณวโรรส, ประวัติศาสตร์-โบราณคดี (โรงพิมพ์ มหาภูมิพล) (กรุงเทพฯ, 2514); ศรีสุพร ช่วงสกุล, “ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์: ศึกษากรณีธรรมยุตินิกาย (พ.ศ. 2368-2464)” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิต วิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530); ภัทรพร ช่างแก้ว, “พุทธศาสนาภัณฑ์การก่อตัวของรัฐไทย แบบใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530), น. 98-103.

⁴⁸ ดูเพิ่มเติม วราณี โอลสตราเมนย์, “การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411-2475,” ใน อักษรศาสตร์นิพนธ์ 1: รวมบทความทางประวัติศาสตร์ไทย, บรรณาธิการโดย วิลาวงศ์ พงศ์บุตร และคณะ (กรุงเทพฯ: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525) ฉะนี้ชัย มูลศิลป์, แนวความคิด ทางการศึกษาไทย 2411-2475 (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2526), น. 77-80.

⁴⁹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาชิรญาณวโรรส, การศึกษา (โรงพิมพ์มหาภูมิพล วิทยาลัย, 2514), น. 140.

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, น. 133 และ 140.

บ้านเมือง ซึ่งในสมัยนั้นแปลได้ว่า คือประเทศ หรือรัฐบาล รวมทั้งมีความหมายคลุมไปถึงชนบธรรมเนียมและแบบแผนทางการปกครองที่ตั้งมั่นคงมาแล้วอย่างยาวนาน

จากล่าวได้ว่า แนวความคิดเกี่ยวกับ “ชาติ” ในกรอบความคิดดังกล่าว เหล่านี้ ได้เริ่มก่อตัวขึ้นเป็นอุดมการณ์ทางการเมืองเมื่อประมาณทศวรรษที่ 2440 ซึ่งชั้นนำสยามในขณะนั้นได้นำมาใช้เป็นเครื่องมือและสัญลักษณ์ทางการเมืองในการสร้างบูรณาการทางการเมืองให้เกิดขึ้นภายใต้การปกครองของกลุ่มตน โดยเฉพาะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงพยายามเป็นอย่างมากในการพัฒนาแนวคิดเกี่ยวกับ “ชาติ” และใช้ “ชาติ” ในการเชิญชวนกับอันตรายที่เข้ามาคุกคามพระราชอำนาจของพระองค์ทั้งจากภายในอกและภายนอก ใน การคุกคามจากภายนอกก็คือ ลทธิล่าอาณา尼คมตะวันตกที่เข้ามาคุกคามเอกราช อธิปไตยของสยาม ส่วนการคุกคามจากภายในก็คือ ความสนใจและความตื่นตัวในการรับแนวคิดทางการเมืองแบบเสรีนิยมตะวันตก ซึ่งเป็นแนวคิดที่เป็นอันตรายอย่างมากต่อหลักการปกครองโดยพระมหาກษัตริย์ของพวกข้าราชการและปัญญาชนในสังคม⁵¹ ภายหลังจากรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แล้ว แนวคิดเกี่ยวกับ “ชาติ” ในฐานะเป็นอุดมการณ์ทางการเมืองดังกล่าวไม่ได้ถูกส่งต่อไปยังพระบาทสมเด็จพระมกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงทำให้อุดมการณ์นี้ปราศจากอย่างเป็นทางการมากขึ้น และยังทรงทำให้อุดมการณ์นี้ได้รับการปลูกฝังลงในใจของพสกนิกรของพระองค์อย่างกว้างขวาง

ชาติ และ ราชภร ในแนวพระราชดำริของรัชกาลที่ 6

พระบาทสมเด็จพระมกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชสมภพเมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2423 พระองค์ทรงเล็ตต์พระราชดำรินี้ไปทรงศึกษาวิชาการทหารที่ประเทศอังกฤษเมื่อพระชนมายุได้ 13 พรรษา ครั้นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาชิรุณหิศได้สั่งครุฑลงในปี พ.ศ. 2437 พระองค์ทรงได้รับการสถาปนาเป็นสยามมกุฎราชกุมาร พระองค์ทรงสำเร็จการศึกษาวิชาทหารจากโรงเรียนนายร้อยแซนเ条例ส์ และทรงศึกษาวิชาอักษรศาสตร์เพิ่มเติมที่มหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด รวม

⁵¹ Eiji Murashima, “The Origin of Modern Official State Ideology in Thailand.”

ระยะเวลาที่ทรงศึกษาในประเทศไทยอังกฤษประมาณ 9 ปีเศษ ทรงเด็จกลับถึงประเทศไทยอยู่ในปลายเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2445 และในปี พ.ศ. 2453 พระองค์ได้เด็จกลับถึงประเทศไทยอีกครั้ง หลังจากทรงศึกษาและฝึกหัดด้านการเมืองและการติดต่อธุรกิจในประเทศอังกฤษ

ในช่วงที่พระองค์ทรงครองราชย์นั้น ถือได้ว่าเป็นช่วงที่ภัยคุกคามอย่างรุนแรงจากลัทธิอาณานิคมตะวันตกเริ่มอ่อนดัวลง แต่ในขณะเดียวกันระบบบริหารของประเทศไทยยังคงดำเนินต่อไปอย่างต่อเนื่อง ไม่สามารถต้านทานความรุนแรงของพาร์ที้เสรีนิยมที่นำโดยนายสุธรรมราษฎร์ อดีตหัวหน้าส่วนราชการที่มีอำนาจมากที่สุดในรัฐบาล ทำให้เกิดการประท้วงและก่อการจลาจลที่สำคัญที่สุดในประวัติศาสตร์ไทย คือการประท้วงราษฎร์ในกรุงเทพฯ เมื่อปี พ.ศ. 2448 ซึ่งเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ทำให้รัฐบาลต้องหันมาสนับสนุนการปฏิรูปประเทศ จึงทรงได้โปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งรัฐสภาขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศไทย พร้อมกับประกาศให้ไทยเป็นรัฐราชาธิคุณ ไม่ใช่อาณานิคม อันเป็นจุดเริ่มต้นของการเมืองไทยสมัยใหม่ ที่มีความเป็นประชาธิรัฐมากขึ้น

ภายใต้การนำของพระองค์ ประเทศไทยได้รับการยกย่องว่าเป็นประเทศที่มีความมั่นคงทางการเมืองและเศรษฐกิจที่แข็งแกร่ง ไม่ใช่แค่อาณานิคม แต่เป็นประเทศที่มีความสามารถในการดูแลตนเองได้ดี ไม่ต้อง仰仗ต่างประเทศ จึงเป็นจุดเด่นที่สำคัญที่สุดของรัฐบาลในช่วงนี้ ทำให้ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีมนต์เสน่ห์ที่ดึงดูดคนต่างด้าวให้เดินทางมาเยือน ไม่ใช่แค่การท่องเที่ยว แต่เป็นการเรียนรู้และสัมผัสถึงวัฒนธรรมและภูมิปัญญาที่หลากหลายของประเทศไทย

⁵² ดูเพิ่มเติมใน อัจฉราพร กมุทพิสมัย, กฎหมาย ร.ศ. 130: กฎหมายเพื่อประชาธิปไตย แนวคิดทางใหม่ (กรุงเทพฯ: ออมรินทร์วิชาการ, 2540).

ดังกล่าว ซึ่งสามารถอธิบายลักษณะของความคิดทางสังคมการเมืองดังกล่าวได้ใน สlog ประการสำคัญๆ ด้วยกัน โดยในประการแรกเกี่ยวกับแนวพระราชประஸค์ สูงสุด ซึ่งต้องการให้บุคคลต่างๆ มีความรักชาติบ้านเมืองอย่างสูงด้วยความสม และในประการที่สองเป็นเนื้อหาของคำว่า “ชาติ” ในบริบทตามที่ปรากฏอยู่ในพระราชินพนธ์ของพระองค์

ในประการแรก พระบาทสมเด็จพระมหาม KING เก้าอยู่หัวทรงมีแนวพระราชดำริเกี่ยวกับข้อดีและข้อเสียของแนวความคิดทางการเมืองในรูปแบบต่างๆ ไว้ว่า การปกครองในแบบสมบูรณ์ราษฎร์สิทธิราชย์นั้น “คือเป็นการเลี้ยงบุญเลี้ยงกรรมอยู่ ถ้าเจ้าแผ่นดินเป็นผู้ที่มีสติปัญญาสามารถและมีความตั้งใจนั่นอยู่ว่าจะทำการให้นั้น เกิดผลอันดีที่สุดแก่ชาติบ้านเมืองชนนี้แล้วก็จะเป็นการดีที่สุด จะหาลักษณะปกครอง อย่างใดมาเบริญบานได้โดยยาก...”⁵³ ปัญหามีอยู่เพียงประการเดียว คือหากมีพระเจ้า แผ่นดิน “เป็นผู้โฉดเหลาเบาปัญญา” เท่านั้น จึงจะเกิดความเดือดร้อนแก่ประชาชน ขึ้นได้

ส่วนในกรณีของการปกครองในแบบมี “عونสติตุชั่น” พระองค์ทรงกล่าว ว่าเป็นเรื่องที่ดีแต่ในแบบแผนเท่านั้น ในทางปฏิบัติ การปกครองในแบบ “عونสติตุชั่น” นั้นมีปัญหามากมายหลายประการ นับตั้งแต่ประชาชนยังไม่มีความรู้พอที่จะทำการปกครองตนเอง ไม่สามารถตัดสินใจด้วยตนเองได้หรือตัดสินใจได้ก็จะมีผลในทางเสียหาย เช่น การตัดสินใจเรื่องการทำส่วนรวม เป็นต้น และการเลือกผู้แทนเข้าไปนั่งในสภา วิธีการเช่นนี้ดีแต่ในทางหลักการเท่านั้น เพราะในทางปฏิบัติ ประชาชนต้องทำมาหากิน ไม่รู้จักผู้แทนที่จะเลือกเข้าไปจริง และในทางปฏิบัติอีก เช่นกัน การเลือกผู้แทนจะมีการจัดตั้ง “คณะกรรมการเมือง” ซึ่งต้องมีการพูดจาเกลี่ยก่อนมหอลอกล่อราชภูรด้วยวิธีการต่างๆ ในระบบเช่นนี้ ผลในท้ายที่สุด ก็จะเป็นไปในรูปการณ์ดังนี้คือ

“คนจะได้มีทุนมาก จึงได้เบริญบอญมาก ก็ตกลงรวมใจความว่าราชภูรด
ไม่ได้เลือกผู้แทนของตนเพรารู้แน่ว่าเป็นคนดี สมควรจะเป็นผู้แทนคนด้วยประการทั้งปวงฉันเลย ตามจริงเลือกบุคคลผู้นั้นผู้นี้ เพราะมีผู้บอกให้เลือกคุณติดลินบนให้เลือกเท่านั้น เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว ก็นับว่าผิดความมุ่งหมายเดิมของعون

⁵³ พระบาทสมเด็จพระมหาม KING เก้าอยู่หัว, จดหมายเหตุรายวัน (ปริพิมพ์ตามกฎหมายวิทยาลัย, 2517), น. 49. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหมื่มเจ้าชัชลิต เกษมสันต์ 1 สิงหาคม 2517).

สติ๊ดูชั้นแล้ว คืออำนาจไม่ได้อยู่ในมือประชาชนจริงๆ แต่ไปอยู่ในมือแห่งคนส่วนหนึ่ง ซึ่งเป็นส่วนน้อยแห่งชาติเท่านั้น...”⁵⁴

ปัญหาและข้อบกพร่องของการจัดการปกครองในแบบมี “คุณสติ๊ดูชั้น” ตามแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ยังมีในประการต่อมาอีก กล่าวคือ การเกิดมีผู้ทำงานประจำ หรือยึดເเอกสารบ้านเมือง (ป้องกัน) เป็นทางหากาย ที่มีความคิดดี ๆ แม้ว่าจะสามารถหลุดเข้าไปในสภากลไส์สักหนึ่งหรือสองคน ก็ไม่สามารถทำอะไรได้ เพราะการตัดสินใจอะไรในสภากลไส์ต้องทำโดยระบบคณะหรือพระครุการเมือง ซึ่งเป็นระบบที่เออเข้าและแทรกัน “ในทางจำนวนคนแน่น...”⁵⁵ นอกจากนี้ ในทุกคณะ หรือปาร์ตี้ หรือพระครุการเมืองจะมี “ผู้ให้เงินลงขันกของกลางของปาร์ตี้นั้น มิใช่ว่าจะกระทําอยู่ เดียวปาร์ตี้เดียว ย่อมกระทําอยู่ด้วยกันทุกปาร์ตี้...”⁵⁶ คนกลุ่มนี้เป็นผู้มีทรัพย์ ซึ่งเป็นผู้มีอำนาจที่แท้จริงร่วมกับพวกราษฎร์ ในการเมือง สภาพการณ์อันเลวร้ายของ การจัดการปกครองในแบบมี “คุณสติ๊ดูชั้น” ยังมีต่อไปในอีกชั้นหนึ่ง กล่าวคือ เมื่อมีพระครุการเมืองสองพระครุเกิดขึ้น (หรือปาร์ตี้อันเป็นคำในพระราชินพนธ์) ทั้งสองพระครุการเมืองนั้นก็จะทำการตกลงผลัดกันเป็นรัฐบาล และอุดหนุนพวกราษฎร์ของตนอย่างเต็มที่ คือไม่มีการ “คัดค้านจริงจังอันใด จะคัดค้านบังก์แต่พอเป็นกิริยา เพราะนึกอยู่ว่า ไม่ซักก็จะถึงคราวผ่ายคนได้เข้าไปนั่งกินบ้าง ความเสียหายอันนี้มีอยู่แก่ปาร์ตี้และแทนทุกเมือง แม้แต่ที่เมืองอังกฤษ...”⁵⁷

สำหรับแนวคิดทางการเมืองในแบบ “พระคริอาริย์และโโลเซียลิสม์” พระองค์ก็ทรงมีพระราชวิจารณ์ไว้อย่างละเอียดลออและรอบคอบ โดยพระองค์ทรงเริ่มต้นด้วยการเบรเยนที่เป็นความคิดในแบบ “พระคริอาริย์” ของไทย ว่าคล้ายคลึงกับความคิด “โลเซียลิสม์” ของทางตะวันตก เช่น มีความคิดว่าบ้านเมืองจะราบรื่น คนทั้งหลายจะได้รับความเสมอหน้ากัน ไม่มีเศรษฐีไม่มีคนจน มีการเฉลี่ยทรัพย์ ครั้นต้องการลิ่งได้ก็จะได้ลิ่งนั้น เพราะว่ามีต้นกัลปพฤกษ์ หรือรัฐบาลซึ่งควบครองลินของเอกชนไว้ทั้งหมด เป็นผู้ให้การอุดหนุน ไม่มีศาสนาน หรือเลิกศาสนานทั้งหมด

⁵⁴ เรื่องเดียวแกน, น. 53.

⁵⁵ เรื่องเดียวแกน, น. 55.

⁵⁶ เรื่องเดียวแกน, น. 58.

⁵⁷ เรื่องเดียวแกน, น. 58.

ฯลฯ⁵⁸ หลังจากนั้น พระองค์ก็ได้ทรงวิจารณ์แนวความคิดการเมืองทั้งสอง ตัวอย่าง เช่น ได้ทรงกล่าวถึงแนวความคิดเรื่องความเสมอภาคกันหมู่บ้าน ไม่ความต้องทนนี้ง่าว่า

“...ชั้นนี้ก็ตือยู่” (ตามตำรา) แต่พิจารณาดูตามความจริงก็คงจะแลเห็นได้ว่า ไม่มีผลเมืองแห่งใดในโลกนี้ที่จะเท่ากันหมู่บ้านทั้งๆ เพราะคนทุกคนไม่ได้มีความรู้ปัญญาเสมอ กัน ใครมีปัญญาสามารถมากก็คงได้เปรียบเพื่อนบ้านที่มีปัญญา สามารถออมยาวยกกว่า แต่ใช่จะหมดดอยู่เพียงปัญญาและความรู้ ยังความชำนาญ (ເອັກນີ້ເຮືອນໜີ້) ก็เป็นสิ่งสำคัญอันทำให้คนได้เปรียบซึ่งกันและกันอยู่มาก เพราะทำให้คนมีความเชื่อถือ ยิ่งในทางบุคคลของบ้านเมืองด้วยแล้วก็ยิ่งสำคัญ...”⁵⁹

ส่วนในเรื่องของแนวความคิดให้รวมทรัพย์ไว้เป็นของกลาง และให้รัฐบาล เป็นผู้จ้าง โดยมีผลเมืองเป็นลูกจ้างทั้งหมู่บ้าน พระองค์ได้ทรงมีข้อวิจารณ์ว่า

“การให้สินจ้างจะกำหนดด้อย่างไรจึงเป็นที่พอใจแห่งคนงาน จะเอาอะไรเป็นเกณฑ์... พลเมืองไม่ใช่เป็นคนทำงานไปได้ทุกคน ที่ไม่สามารถทำงานจริงๆ ก็มี เช่น ทหาร คุณชรา คนทุพพลภาพ เป็นต้น... (แล้ว) ยังจะมีคนจำพวกหนึ่ง ซึ่งเราเรียกเดี่ยวนี้ตามภาษากรีกหมายว่า คนจระจัด จะต้องคิดอ่านอย่างไรให้พากเหล่านี้ทำการงานให้เป็นประโยชน์แก่ชาติ... อ้ายคนจระจัดมันเป็นพลเมืองด้วยถูกเปล่า? มันก็เป็นเหมือนกัน ถ้าฉันนั้นทำไม่จะไม่ให้มันมีเสียงถวายมีความเห็นบ้าง? ตอบว่า เพราะเสียงของมันเป็นเสียงที่ผิด ที่ไม่ดี จึงไม่ควรฟัง เออ! ถ้าเช่นนั้นก็แปลว่า คนบางคนพูดถูกคิดควรเชื่อถือและทำตาม บางคนก็ไม่ควรเชื่อฟังและไม่ควรทำตาม ถ้าเช่นนั้นก็แปลว่าคนไม่เท่ากันสิ ไม่เสมอภาคสิ? ถ้าเช่นนั้นผิดอะไรกันกับเดี่ยวนี้เล่า? เรื่องนี้ขอบกลอยู่ ยิ่งคิดไปดูยิ่งวนเวียนมากเข้าๆ กันที”⁶⁰

พระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ทรงกล่าววิจารณ์ในขั้นสุดท้ายด้วยการพิจารณาหลักการของ “ໂສເຊີຍລິສົມ” ควบคู่กับการพิจารณาบุคคลผู้ประการศตันว่าถือ “គິດ” ของໂສເຊີຍລິສົມ ซึ่งพระองค์ทรงเห็นว่า ผู้รับนับถือ “គິດ”

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, น. 68-69.

⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, น. 72.

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, น. 79-81.

ของโซเชียลิสม์มักเปลี่ยนแปลงตัวเองไปมา และโดยปกติมักมีคน 4 จำพวกที่ยอมรับนับถือ “ศีล” ดังกล่าว ได้แก่ ผู้เริ่กรัฐ ผู้ประஸงค์และห้ามนำ ผู้ที่คิดทุบช้าน และผู้ที่มีความคิดเห็นหลังความคิดอื่น พระองค์ทรงสรุปว่า “เมื่อพิจารณาดูโดยย่อพอเป็นสังเขปนี้แล้วก็พอจะเห็นได้ว่าโซเชียลิสต์แท้นั้นเขาเป็นว่าไม่มีได้ ... (มีแต่) โซเชียลิสต์เก้ เป็นอันตรายต่อชาติ... ทำความยุ่งเหยิงได้มาก อาจที่จะทำความวุ่นวายให้บังเกิดแก่ชาติได้เป็นอันมาก เพราะลักษณะโซเชียลิสต์นั้น ถ้าได้คนอธิบายเท่านี้ๆ แล้ว ก็เป็นสิ่งที่น่าฟัง น่าเลื่อมใสเป็นอันมาก...”⁶¹ รวมทั้งพระองค์ทรงพิจารณา “ลักษณะโซเชียลิสต์” ว่าเป็น “...โรคติดต่อได้ข้ายอย่างที่สุด โดยเฉพาะในจำพวกคนที่ไม่ได้รับการศึกษาอย่างสมบูรณ์ หรือมีฉนั้นก็หมายและยกจน ไร้ทั้งทรัพย์สิน ไร้ทั้งธรรมจรรยา โรคติดต่อแพร่ทลายไปในจำพวกที่อยากรบเปลี่ยนแปลงระบบลัทธิของมนุษย์ ซึ่งผู้รักชาติมุ่งเน้น หรือผู้ภูชาติ ชอบสนับสนุน อิกันยันนี้ คือพวกที่โ้ออวดว่าเป็นนักประชาธิโน้ดใหญ แต่ความจริงเป็นจอมโภหกทึ้งนั้น พวกร่านเหล่านี้หากินจากความโลภเลาเสาน์ญญาของมนุษย์...”⁶²

จากแนวพระราชดำริข้างต้น จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระมหาม KING GEORGE V เจ้าอยู่หัวทรงเป็นกษัตริย์ของรัฐสมบูรณานาถิธิราชย์ซึ่งมีแนวพระราชดำรินิยมการปกครองในระบบสมบูรณานาถิธิราชย์อย่างแท้จริง ด้วยพระบัญญารอบรู้ ซึ่งพิจารณาความเป็นไปทางการเมืองอย่างรอบคอบทั้งในทางหลักการและในทางปฏิบัติ พระองค์ทรงตระหนักรู้เป็นอย่างดีว่าการปกครองในระบบสมบูรณานาถิธิราชย์มี “จุดอ่อน” บางประการ แต่ก็ยังเป็นข้อบกพร่องที่น้อยกว่าการปกครองในแบบ “คุณสติตูชั่น” ไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบของ “รีบับลิค” หรือ “พระเจ้าแผ่นดินมีคุณสติตูชั่น” ก็ตาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปกครองในรูปแบบ “โซเชียลิสต์” ด้วยแล้ว พระองค์ทรงเห็นว่าเป็นทั้งความเพ้อผัน และเป็นเชื้อโรครายซึ่งก่อให้เกิดความกระฉัดกระเจาชุลมุน (chaos) เกิดสภาพอนาคตไปโดยคลุกรู้ประศาสนธรรม (constitutional anarchy)⁶³

⁶¹ เรื่องเดียวกัน, น. 95.

⁶² พระบาทสมเด็จพระมหาม KING GEORGE V เจ้าอยู่หัว, Uttarakuru: An Asiatic Wonderland by Asvabahu, พร้อมทั้งคำแปลเป็นภาษาไทยของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานินทิราภรณ์ กรมหมื่นพิพิทธาภรณ์ยักษร (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ครุสภาก, 2524), ฉบับภาษาไทย, น. 1.

⁶³ รามจิตติ [พระบาทสมเด็จพระมหาม KING GEORGE V เจ้าอยู่หัว], การจลาจลในรัฐเซีย (ที่รุกงานวัดเบญจมบพิตร, 2460); พระบาทสมเด็จพระมหาม KING GEORGE V เจ้าอยู่หัว, “ความกระฉัดกระเจาของเมืองจีน,” ใน พระราชบัญญัติน่ารู้ของลั่นเกล้าฯ รัชกาลที่ 6 (กรุงพิมพ์เพื่องอักษร, 2506).

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงกล่าวถึงสภาพการณ์ทางสังคมของสยามในรัชสมัยของพระองค์ไว้ในพระราชินพนธ์ “จดหมายเหตุรายวัน” (พ.ศ. 2455) มีความตอนหนึ่งว่า “...ชาติไทยเรามีความเน่าเปื่อย มีโรคร้ายเข้ามาแทรกอยู่ คือโรคถุยชาชีบกันและกันในการส่วนตัวและพวกพ้อง แม้อ้ายพวกพื้งสร้านซึ่งคิดการกำเริบันนั้น ก็มีการถุยชาส่วนตัวเป็นพื้น และเป็นแม่เหล็กเครื่องพ่อให้คนนิยมในความคิดของมันมาก...” ดังนั้นพระองค์จึงทรงมีพระราชประสงค์ “...พยายามที่จะหาทางปลูกใจคนไทยให้คิดถึงและรักชาติของตนเองบ้าง...” ทรงกล่าวถึงบทความภาษาอังกฤษของหมอบริกส์ (Briggs) มิชันนารีอเมริกัน ผู้ใช้นามปากกว่า “หนานไชยลังกา” ลงพิมพ์บบทความในหนังสือพิมพ์บางกอกタイムส์ วันที่ 23 เมษายน พ.ศ. 2455 (บทความชื่อ A Note on the Conspiracy) ว่ามีความเข้าใจสังคมไทย และแสดงความคิดไว้ถูกต้อง ซึ่งพระองค์เองก็ทรงแลเห็นและพยายามแก้ไขปัญหาอยู่แล้ว และเป็นเรื่อง “น่าละอายอยู่บ้างที่ชาวต่างประเทศเชกฟ้าล่าว่าว่าเราเร่นนี้ และเตือนเราเร่นนี้ได้...” ข้อสำคัญของเรื่องดังกล่าวซึ่งควรย้ำในที่นี้คือ ข้อความที่ปรากฏอย่างชัดเจนในบทความของหนานไชยลังกา ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวไว้ว่า มีความถูกต้องและทรงมีพระราชประสงค์พยาบาลแก้ไขปลูกใจคนไทยให้คิดถึงและรักชาติของตนเอง และหนานไชยลังกาได้เขียนไว้ชัดเจนว่าสิ่งที่คนไทยต้องการและต้องการแสดงให้ปรากฏคือ United Patriotism หรือคือลัทธิความรักชาติบ้านเมืองที่รวมตัวกัน ซึ่งก็คือพระราชประสงค์ และคือแนวพระราชดำเนินการเมืองในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นเอง⁶⁴

ความคิดทางการเมืองในแบบสมบูรณ์ถูกสิทธิราชย์ กับความคิดทางการเมืองตามลัทธิความรักชาติบ้านเมืองนั้น เป็นลิ่งที่ดำเนินควบคู่ไปพร้อมๆ กันได้ มิได้มีความขัดแย้งต่อกันแต่ประการใด⁶⁵ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงเข้าพระทัยในเรื่องดังกล่าวเป็นอย่างดี ในพระราชินพนธ์เรื่องสำคัญๆ เช่น เรื่อง “ปลูกใจเลือบฯ” (พ.ศ. 2454) ทรงกล่าวว่า คนไทยมีหน้าที่ต่อชาติบ้านเมือง นับตั้งแต่การทำมาหากเลี้ยงชีพตามแต่ตนจะถนัด มีหน้าที่ช่วยบำรุงคณะในทางส่งส่วนอาการเข้ากองกลาง และการทำหน้าที่เพื่อต่อสู้ป้องกันรักษาคณะในเวลาสังเวย เป็นต้น พระองค์ทรงย้ำว่า

⁶⁴ อ้างแล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุรายวัน, น. 64-67.

⁶⁵ ดู อ้างแล้ว Raphael Samuel (ed.), Patriotism: The Making and Unmaking of British National Identity; Walker Conner, Ethonationalism: The Quest for Understanding; Maurizio Viroli, For Love of Country: An Essay on Patriotism and Nationalism เป็นต้น.

“ข้อสำคัญที่สุด ซึ่งคนไทยไม่ควรจะลืมเสียเลย คือคนไทยทุก ๆ คนต้องทำน้ำที่ของตนตามดั้นตราภูมิและชนกของเรานั้นหลายได้กระทำมาแล้วก่อนเราทุก ๆ คนต้องเตรียมตัวพร้อมและต้องกระทำการให้เป็นผู้สามารถจะต่อสู้ตัวรุหามีอย่างมาก ชาติเรา ต้องเป็นผู้สามารถป้องกันรักษาบ้านเกิดเมืองนอนของตน...”⁶⁶

ในการกระทำการที่สำคัญดังกล่าวข้างต้น คนไทยทุกคนควรทราบหรือทราบแล้วว่า ชาติและบ้านเกิดเมืองนอนของเรารักษาด้วยความตั้งมั่นนานนานแล้ว ได้ตอกย้ำ การที่มอบการหน้าที่สำคัญอันหนึ่งคือ หน้าที่ของผู้ชี้ขาดและถืออำนาจปักครองให้แก่ พระราชาธิบดี⁶⁷ พระองค์ทรงกล่าวว่า

“พระราชาธิบดี คือผู้ที่ได้รับมอบให้ถืออำนาจแห่งคณไว้ และใช้อำนาจนั้น เพื่อประโยชน์และความคุ้มของคณ [อ่านว่าคณะ-ผู้เชียน] เพราะฉะนั้น การที่นับถือคุ้นเครือพระราชาธิบดี ก็คือการเคารพนับถืออำนาจแห่งคณ บุคคลทุก ๆ คนที่เป็นส่วนหนึ่งแห่งคณก็เป็นเจ้าของส่วนหนึ่งแห่งอำนาจ ซึ่งได้รวมรวมมอบถวายให้พระราชาธิบดิทรงเป็นผู้ถือไว้... ชาติได้มีเมืองโดยพระราชาธิบดิครอบครองอยู่โดยมั่นคง จึงนับว่ามีพิพานแน่ชัดอยู่ว่ามีอำนาจเจ้าเมืองบริบูรณ์ มีอิทธิพลเต็มที่ ด้วยมั่นคง ชาติที่มีอำนาจเต็มบริบูรณ์อยู่ มีอิทธิพลเต็มที่อยู่ ด้วยมั่นคงอยู่ ก็นับว่าเป็นชาติที่มีส่วนราชการ เป็นที่นับถือย่างมากแห่งชาติอื่น ๆ พระราชาธิบดิเป็นเครื่องหมายแห่งอำนาจ... เป็นส่วนของเมืองและชาติ...”⁶⁸

ตามพระบรมราโชวาทดังกล่าวข้างต้นนี้ เท็นได้ว่าความรักชาติบ้านเมือง กับความจริงภักดีต่อองค์พระมหา自在ศรีเป็นสิ่งคำรามอยู่คู่กัน รวมทั้งการรักษาพระศาสนาด้วย พระองค์ทรงกล่าวว่า เป็นพระ “สิ่งเหล่านี้ คงที่อยู่อย่างที่เป็นมาแล้ว เมื่อครั้งสมัยแห่งบุญย่า太子อย่างของเรา... เรายังพยายามจะจับปีนจับดาวบังกันชาติไทย เอาจริงเป็นรั้วบ้านของเราเอง เพื่อป้องกันสิ่งที่เรารัก หรือสิ่งที่เราถนอมมากที่สุด 3 ด้วย 4 พันปีแล้วนั้น ไม่ให้เลื่อมเลี้ยงไปเพราะผู้อื่นมาแย่งชิง...”⁶⁹

⁶⁶ พระบาทสมเด็จพระมห/repository/guage/la/jaoyu/text/ ภาษาเจ้าอยู่หัว, ปลูกใจเสือป่า (มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระมห/repository/guage/la/jaoyu/text/ ภาษาเจ้าอยู่หัว, 2530), น. 35.

⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, น. 47-49.

⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, น. 49, 51.

⁶⁹ พระบาทสมเด็จพระมห/repository/guage/la/jaoyu/text/ ภาษาเจ้าอยู่หัว, เทศนาเสือป่า (สำนักพิมพ์บรรณกิจ, ม.ป.ป.), น. 138.

ในประการที่สอง ซึ่งเป็นเรื่องต่อเนื่องจากการทำความเข้าใจพระราชนิพนธ์ ของ “ปลูกใจคนไทย” ให้รักชาตินับถ้วน เมื่อยิ่งถูกดึงหัวใจมาสนใจ นั่นคือการ เข้าใจความหมายของคำว่า “ชาติ” ตามความที่ปรากฏในพระราชบัญญัติ พระบรมราชโภวท า และอื่น ๆ⁷⁰ พระบาทสมเด็จพระมหาม KING WACHIRAWUT’S POLICY OF NATIONALISM พระองค์ได้ทรงอธิบายถึงความหมายของคำว่า “ชาติ” ไว้ เป็นอย่างดีแล้ว พระองค์ทรงกล่าวว่า

⁷⁰ ในงานศึกษาที่ผ่านมาจำนวนหนึ่ง ได้อธิบายแนวพระราชดำริที่อยู่เบื้องหลังพระราชนิพนธ์จำนวนว่า คือความคิด “ชาตินิยม” ซึ่งงานศึกษาเหล่านี้ได้แก่ งานของ ม.ล. จุลลา ขอนรถ, “กำเนิดและความเป็นมาของลัทธิชาตินิยมในประเทศไทย,” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต แผนกวิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2513); Stephen Green, “King Wachirawut’s Policy of Nationalism,” in In Memoriam Phya Anuman Rajadhon, ed. Tej Bunnag and Michael Smithies (Bangkok: The Siam Society, 1970), pp. 251-259; Stephen Green, “Thai Government and Administration in the Reign of Rama VI (1910-1925)” (Ph.D.Thesis, University of London, 1971); Walter F. Vella, Chaiyo! King Vajiravudh and the Development of Thai Nationalism (Honolulu: The University Press of Hawaii, 1978); กระทรวงยศ ศุภรานานนท์, “พระบาทสมเด็จพระมหามกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างชาติไทย” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524); อัจฉราพร กมุพิสมัย, อุดมการณ์ชาตินิยมของผู้นำไทย (เอกสารวิชาการ สถาบันไทยศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525); โรจน์ จินตมารค, “แนวความคิดของผู้นำไทย เรื่องชาติ กับการเข้าร่วมสังคมโลกครั้งที่หนึ่งของไทย” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530); และ Nattanee Ratanapat, “King Vajiravudh’s Nationalism and its Impact on Political Development in Thailand” (Ph.D.Thesis, Northern Illinois University, 1990) เป็นต้น

อย่างไรก็ได้ การศึกษาในที่นี้มีความเห็นแตกต่างออกไป โดยพิจารณาทั้งในทางประวัติศาสตร์นิพนธ์ หลักฐานและคำนิยาม “ชาตินิยม” ที่ใช้ เทืนควรสรุปว่า เราไม่สามารถเรียกแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระมหามกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “ชาตินิยม” (Nationalism) ได้เลย ในอันที่จริงแล้วพระองค์ทรงต่อหัวนความคิด “ชาตินิยม” ที่กระจายอยู่ในสังคมไทยในสมัยนั้นด้วยเช้า แผ่นอน ว่าพระองค์ทรงใช้คำว่า “ชาติ” เป็นจำนวนทรายร้อยหล่ายพันครั้ง แต่เป้าของพระราชประสงค์คือ การรักษาเกิดทุนระบอบสมบูรณ์ภายใต้ราชย์ แล้วรัก “ชาติ” ในมโนทัศน์ที่เป็นสถาบันการเมืองหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะเป็น “รอง” สถาบันพระมหากษัตริย์ แนวความคิดเช่นนี้ ผู้เชี่ยวชาญท่าน Mary G. Dietz, “Patriotism,” in Political Innovation and Conceptual Change, ed. Terence Ball; Raphael Samuel (ed.), Patriotism: The Making and Unmaking of British National Identity; Walker Conner, Ethnonationalism: The Quest for Understanding; Maurizio Viroli, For Love of Country: An Essay on Patriotism and Nationalism เป็นต้น นั่นคือ เราคาเรียกแนวพระราชดำริของพระองค์ว่า Patriotism หรือพระองค์ทรงเป็น Patriotic King ในอีกนัยหนึ่ง พระองค์ไม่ได้ทรงเป็น Nationalist King โดยเด็ดขาด.

“คำว่าชาตินี้ ตามศัพท์เดิมแปลว่าตรากูลถุประเกาทแท่งบุคคล เช่น ชาติ พระหมณ์คือตรากูลบุคคลที่เป็นนักบุญติดต่อเนื่องกันหลาย ๆ ชั่วคน ชาติกษัตริย์ คือตรากูลบุคคลที่เป็นกรอบตามกัน ดังนี้เป็นต้น ชาติก็แปลตรงๆ ว่ากำเหนิด เท่านั้น ชาติพระหมณ์ก็คือเกิดมาเป็นพระหมณ์ ชาติกษัตริย์ก็คือเกิดมาเป็น กษัตริย์ ต่อมากายหลังไทยเรารู้จักมาใช้เรียกคนชน [อ่านว่าคนะชน-ผู้อ้าง] ที่อยู่ร่วมกันว่าชาติ...”¹

และถัดมา พระองค์ทรงย้ำความเดียวกันนี้อีก ขอให้พิจารณาพระบรมราโชวาทดังต่อไปนี้

“...ก็ชาตินั้นคืออะไรเล่า คือคนชน [อ่านว่าคนะชน-ผู้อ้าง] หลาย ๆ คน รวมกันเข้าจันเป็นคนใหญ่ จึงได้นามว่าชาติ เพาะผลนั้น คนทุก ๆ คนที่ร่วมชาติกันต้องมีความสามัคคีป้องดองกันในระหว่างคนต่อคน ชาติจึงจะดั้งดาย เป็นอันหนึ่งอันเดียวนั่นคงได้...”²

ตามใจความสำคัญของพระบรมราโชวาทดังกล่าวข้างต้น เห็นได้ชัดว่า พระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบรมราชูปถัมภ์ ทรงใช้คำว่า “ชาติ” ในความหมายของคนชนทั้งในแง่ของคนละเล็กและคนละใหญ่ ผู้เขียนเห็นว่าพระองค์มิได้ทรงใช้ “ชาติ” ในความหมายของ “ประชาชน” หรือคนทั้งหมดแต่ประการใด เรื่องนี้ พระองค์ทรงกล่าวไว้อย่างชัดเจนในที่อื่น ๆ ด้วย ตัวอย่างเช่น ในพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา ซึ่งทรงกล่าวว่าประเทศไทยเป็นด้วยคนไทย คนจีน ฯลฯ ซึ่งจะนับรวมเป็น “ชาติ” เดียวกันคงยังไม่ได้ แม้แต่พวก “ไทยผสม” หรือ “จีนโนลสยาน” หรือกลุ่ม “สยามจีนนางกรู” ซึ่งเกิดมีขึ้นในสมัยนั้นก็เป็นลิ่งที่ไม่พึงประทานให้ นับรวมเป็น “ไทย” ไม่ได้ พระองค์ทรงเปรียบเทียบเหมือนกับการนับ “ลิง” ให้เป็น “ลิง-คน” ก็เป็นเรื่องที่ไม่น่าจะเป็นไปได้เช่นกัน³ รวมทั้งแนวคิดในเรื่อง “คนในบังคับ

¹ พระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบรมราชูปถัมภ์, ปลูกใจเลือป่า, น. 56-57.

² พระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบรมราชูปถัมภ์, พระราชดำรัสว้อยครับ (มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบรมราชูปถัมภ์, 2529), น. 74.

³ ดูพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา ที่ “ไทยผสมเป็นคนที่ไม่พึงประทาน,” ใน ความเห็น 10 เรื่องของอัศวพาท, ในพระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบรมราชูปถัมภ์ (หนังสือพิมพ์ไทย, 2458), น. 79-88.

สยาม” ด้วย ซึ่งพระองค์ทรงเห็นว่าใช้เป็นหลักแสดง “ชาติ” ก็จะยังคงไม่เปียงพอ เพราะพระองค์ทรง “เชื่อถือในอำนาจแห่งเศรษฐศาสตร์ในการเปลี่ยนชาติ” น้อยมาก⁷⁴ การแปลงชาติในทางปฏิบัติที่พระองค์ทรงเชื่อถือมากกว่าในกระบวนการแปลงชาติประการแรกคือ ภาษา พระองค์ทรงกล่าวว่า “ครุพุกภาษาได้ ก็แปลงชาตินั้น เพาะการพูดภาษาได้แปลงว่าปลงใจจรรยาภีด้วยจริงใจ...”⁷⁵ ประการต่อมาซึ่งสำคัญยิ่งกว่าเรื่องของภาษา คือสถาบันการเมืองที่ไม่ใช่เรื่องของความจงรักภักดี เรื่องนี้พระบาทสมเด็จพระมหามนูญาณเจ้าอยู่หัว ทรงกล่าวว่า

“...การที่จะตัดสินว่าผู้ใดเป็นชาติได้โดยแท้จริงนั้น ต้องพิจารณาว่าผู้นั้นมีความจงรักภักดีต่อใคร? ถ้าขาดเจ้าของรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม เชาจึงจะเป็นไทยแท้ แต่ถ้าคราครแสดงตนว่าเป็นอิศราเกตุน ไม่มีความจงรักภักดี ต่อผู้ใดดับนี้ ต้องจัดผู้นั้นเป็นคนไม่มีชาติ เพราะคนๆ เดียวหรือหมู่เดียวจะดับตนขึ้นเป็นชาติต่างหากหาได้ไม่...”⁷⁶

นั้นบันเป็นประจักษ์พยานแสดงหลักการของลัทธิความรักชาติบ้านเมือง (patriotism) อุ่นหัวใจ เพราะในทุกชาติบ้านเมืองย่อมมีสถาบันการเมือง ชนบท ธรรมเนียมประเพณี ความคิดความเชื่อ ฯลฯ ของตนเอง คนทุกคนที่เกิดมาในชาติบ้านเมืองย่อมมีหน้าที่รักษาและจงรักภักดีต่อสถาบันการเมืองที่ดำรงอยู่แล้ว ซึ่งตามหลักแนวความคิดนี้ถือเป็นคุณธรรมและความดีความงามสูงสุดในตัวเอง” และ

⁷⁴ พระบาทสมเด็จพระมหามนูญาณเจ้าอยู่หัว, ความเห็น 10 เรื่องของอัศวพาหุ (หนังสือพิมพ์ไทย, 2458), น. 44.

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 47.

⁷⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 47.

“ ในธรรมชาตินี้ ผู้เขียนขอหมายเหตุไว้ว่า ลัทธิความรักชาติบ้านเมือง (patriotism) มีได้หมายความว่าจะเป็น “อนุรักษ์” นิยมเสนอไป ข้อพิจารณาของเรื่องนี้อยู่ที่ความเข้าใจว่าอะไรคือ สถาบันการเมืองที่ดำรงอยู่ ซึ่งเราต้องรักและจงรักภักดี หากสถาบันที่ดำรงอยู่คือการปกครองแบบ มหาชนรัฐ (republic) ก็คงจะถูกยกเป็นหลักของการปฏิวัติไปได้โดยทั่วไปในบางสถานการณ์ ในอันที่จริง ความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์นั้น ก็ไม่ได้หมายความว่าจะเป็นพลังรักษาสถานภาพ การเมืองเดิมเสมอไป เพราะมีปรากฏให้เห็นอยู่ในบางสถานการณ์ เช่นกันว่า ความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์เป็น “อุดมการณ์” ของการเปลี่ยนแปลงไปสู่สิ่งใหม่ได้ ขอให้ดูโดยเฉพาะอย่างยิ่ง Raphael Samuel (ed.), Patriotism: The Making and Unmaking of British National Identity; Walker Conner, Ethnonationalism: The Quest for Understanding; Maurizio Viroli, For Love of Country: An Essay on Patriotism and Nationalism.

ในกรอบความคิดนี้ “ชาติ” มีสถานะเป็นเพียง “สถาบัน” หนึ่ง โดยมีความหมายเน้นไปที่ “คณะชน” ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายว่า คนเราจะอยู่ด้วยความลำพังไม่ได้ ต้องสังกัดอยู่ในคณะใดคณะหนึ่ง และความรักชาติบ้านเมืองก็เป็นสิ่งที่ต้อง “เพาะขึ้นมาเหมือนเพาะต้นไม้” พระองค์ทรงกล่าวว่า ความรักชาติบ้านเมืองต้องตั้งเริ่มจากความรักในคณะ ต้องคิดถึงประโยชน์ของคณะมากกว่าประโยชน์ของตน ข้อนี้จัดเป็นธรรมอันหนึ่ง ซึ่งฝ่ายยุโรปเรียกว่า “เอสปริต์ เดอ คอร์ปส์” (Esprit de Corps) พระองค์ทรงแปลว่าความรักคณะ ความเห็นแก่คณะ แต่กระบวนการนี้ก็ตาม คำแปลไทยมิได้กินความลึกซึ้งเท่าศัพท์ของฝรั่งเศสเลย⁷⁸

คำหมายของคำว่า “ชาติ” ซึ่งเน้นไป “คณะ” หรือ “คณะชน” กล่าวได้ว่า เป็น “วاختกรรม” ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งปรากฏอยู่ทั่วไป ตัวอย่างเช่น ทรงมีพระราชดำรัสตอบพวකแขกอิสลาม ซึ่งเฝ้าถามว่าพระพรวันที่ 31 ธันวาคม พ.ศ. 2459 มีความว่า "...เรารู้สึกพอใจเป็นอันมากที่ได้ฟังคำ... แสดงความ ชิงรักภักดีในนามของท่านทั้งหลาย และแสดงความตั้งใจไว้ในเมื่อเวลาจะเป็นแล้ว ก็จะยอมสละชีวิตเลือดเนื้อเพื่อป้องกันชาติศาสนາพรมหากษัตริย์ของท่านทั้งหลาย ให้สมกับที่เป็นพลเมืองดีและให้ตรงกับคำที่ท่านชี้พระมหามัคประสาทไว้..."⁷⁹ ซึ่ง ทรงแสดงนัยยะ “ชาติ” และ “ศาสนा” ในความหมายของ “คณะ” หรือคณะชน อิสลาม ซึ่งเป็นคณะเล็กในคณะใหญ่ คือชาติไทย มิได้แปลว่า “ชาติหรือศาสนา อิสลามทั้งหมด”

นอกจากนี้ ในตลอดรัชสมัยของพระองค์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชกรณียกิจเพื่อการ “ปลูก” จิตใจคนไทยให้รักชาติบ้านเมือง อันสอดคล้องกับแนวพระราชดำริในท้ายประกาศ ที่สำคัญอย่างยิ่งในประการแรก คือการจัดตั้งคณะเสือป่าขึ้นอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม พ.ศ. 2454 ซึ่ง พระองค์ทรงกล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งเสือป่าไว้ใน “จดหมายเหตุรายวัน” ว่า “การที่ได้ตั้งเสือป่าขึ้นสำเร็จเช่นนี้ ทำให้เกิดบิดิยิ่งกว่าได้ทำลิ่งใด ๆ มาแล้ว เพราะรู้สึกว่าได้เป็นผู้นำทางให้คนไทยรู้จักรักชาติของตน... เมื่อรู้สึกเช่นนี้แล้ว การที่ผู้ใด จะกล่าวว่า เรารักเสือป่ายิ่งกว่าลูกอิ่มเมียก็ยอม เพราะถ้าแม้มีเมียอย่างปกติ จะได้ลูกอันพึงพาอาจไกรยกำลังกันได้รึและเป็นจำนวนมากเช่นนี้สัก นี่ใน 3-4 เดือน ลูก

⁷⁸ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสร้อยครั้ง, น. 212-214.; พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ปลูกใจเสือป่า, น. 41-42.

⁷⁹ เรื่องเดียร์กัน, หน้า 123.

เกิดนับด้วยพัน และมีกำลังวังชาขึ้นทันตาเห็น...”^{๘๐} อนึ่ง พระบรมราโชวาทซึ่งแสดงแนวพระราชดำริเรื่องความรักชาตินั้นมี รวมทั้งคำวัญว่าด้วยความจริงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ดังเช่นปรากฏในพระราชินพธ์เรื่อง “ปลูกใจเลือป่า” และ “เทคโนโลยีเลือป่า” เป็นต้น ก็ล้วนมีเป้าหมายมุ่งแสดงต่อคนเลือป่า รวมทั้งสมัยก่อนลูกเสือเป็นประการสำคัญ ก่อนจะแพร่กระจายไปยังประชาชนคนละอื่นๆ

พระราชกรณียกิจที่สำคัญยิ่งในการ “ปลูก” จิตใจคนไทยให้รักชาติใน
ประการต่อมา ได้แก่ การตัดสินพระราชบัญญัติประกาศสงเคราะห์มันและօอส
เตรียม-ยังการ โดยประกาศอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 22 กรกฎาคม พ.ศ. 2460 ซึ่ง
การเข้าร่วมในมหาสงเคราะห์โลกครั้งที่หนึ่งนี้ นับเป็นลำดับชุดของเหตุการณ์ซึ่งรัฐ
บาลใช้เป็นประโยชน์เพื่อการโฆษณาอุดมการณ์ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และ
ความจงรักภักดีที่ประชาชนพึงมีต่อชาติบ้านเมือง⁸¹ มีการส่งกองทหารจำนวนประ
มาณ 1,250 คนไปราชการสงเคราะห์ในทวีปยุโรป ซึ่งพระองค์ทรงกล่าวว่าเป็นการไป
ทำพระราชสงเคราะห์เพื่อเผยแพร่ “เกียรติยศของชาติ” และ “นำส่งรำรากไม้รากชา
ติปไตย”⁸²

พระราชกรณียกิจซึ่งมุ่ง “ปลูก” ใจคนไทยให้รักชาติบ้านเมือง ทั้งในเรื่องของการเสือป่า และการโฆษณาเรื่องการเข้าร่วมมหาสงเคราะห์ในทวีปยุโรป กล่าวได้ว่าดำเนินอย่างต่อเนื่องในตลอดราชสมัย ทั้งหมดที่กล่าวมาได้แสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดถึงแนวพระราชดำริและพระราชประสงค์ขององค์พระบาทสมเด็จพระมังกรภูเกล้าเจ้ายุทธหัว ผู้ทรง “ปลูก” จิตใจคนไทยให้มีความรักชาติบ้านเมือง และมีความรักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์อย่างถูกต้องเหมาะสม โดยไม่ตื้นเต้นหลงใหลคลังเคลื่ไปกับการโฆษณาของคนต่างชาติ นักเลงการเมือง พวกราษฎร (ซึ่งพระองค์ทรงกล่าวว่าไม่เป็นประโยชน์) และหนังสือพิมพ์การเมืองบางฉบับ ซึ่งไม่มีสาระประโยชน์ (gutter press)

จะเห็นได้ว่า ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช พระบรมราชูปถัมภ์ ทรงเป็นท่านผู้นำที่มีความคิดเห็นที่ดี ในการพัฒนาประเทศให้ก้าวไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง ไม่ใช่แค่การสร้างเมือง แต่เป็นการสร้างมนต์เสน่ห์ทางวัฒนธรรม ศิลปะ และความงามที่สืบทอดกันมา การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมและศิลปะท้องถิ่น ทำให้ประเทศไทยเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว ที่ดึงดูดคนต่างด้าวให้เดินทางมายังประเทศไทย ไม่ใช่แค่การเดินทาง แต่เป็นการเดินทางกลับไปสู่อดีตที่เคยเป็นอยู่ ที่สืบทอดกันมา ที่สืบทอดกันมา

⁸⁰ จังแล้ว พระบาทสมเด็จพระมหาภูมิเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุรายวัน, น. 34.

⁸¹ ดูเพิ่มเติม โจนน์ จินตนมาศ “แนวความคิดของผู้นำไทยเรื่องชาติ กับการเข้าร่วมสังคมโลกครั้งที่หนึ่งของไทย” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530), น. 142-144.

⁸² ข้างแล้ว พระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร เจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสร้อยครั้ง, น. 164-166.

คนที่จะรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ได้ก่อรูปขึ้นมาเป็นส่วนหนึ่งของอุดมการณ์ ทางการเมืองของรัฐสมัยใหม่ เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการต่อต้านการไหลบ่าเข้ามา ของความคิดทางการเมืองตามลัทธิเสรีนิยมตะวันตก โดย “ชาติ” ในอุดมการณ์ ทางการเมืองแบบใหม่นี้ จะสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันอย่างใกล้ชิดกับ “ศาสนา” และ “พระมหากษัตริย์” ซึ่งทั้งสองสถาบันดังกล่าวเป็นองค์ประกอบพื้นฐานของทฤษฎีดังเดิม ว่าด้วยพระมหากษัตริย์แบบพุทธของไทย

นอกจากนี้ แนวคิดเกี่ยวกับ “ชาติ” ยังได้รับการอธิบายผ่านกรอบลัทธิ ความรักชาติบ้านเมือง และความเชื่อในคุณค่าแห่งชนบทธรรมเนียมประเพณีแบบไทย ซึ่งเน้นถึงความสำคัญของหลักการทางการเมืองแบบไทยที่ได้รับการสร้างสรรค์ขึ้น มาในกระบวนการทางประวัติศาสตร์ของไทยเอง ภายหลังจากลัทธิรัชสมัยพระบาท สมเด็จพระปู儒จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว แนวคิดเกี่ยวกับ “ชาติ” ดังกล่าวนี้ได้กลาย เป็นมรดกทอดไปสู่พระราชโởรสองของพระองค์ ซึ่งก็คือพระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพล เกล้าเจ้าอยู่หัว โดยพระองค์ได้ทรงสืบทอดและพัฒนาสาระสำคัญของอุดมการณ์ ทางการเมืองดังกล่าวให้เป็นรูปเป็นร่างมากยิ่งขึ้น เพื่อค้าจุนระบบอภิเษกโดยที่ กำลังสั่นคลอน

อย่างไรก็ตาม “ชาติ” ในอุดมการณ์ทางการเมืองแบบใหม่นี้ ก็ไม่ได้เป็น แนวคิดกระแสเดียวที่ดำรงอยู่ในสังคมสยามขณะนั้น แต่ยังมีแนวคิดเกี่ยวกับ “ชาติ” ในกระแสรองที่เคลื่อนไหวอยู่ด้วย กล่าวคือ ในช่วงทศวรรษ 2440 กลุ่มคนนอก ศูนย์กลางอำนาจ ซึ่งต่อต้านระบบสมบูรณ์ monarchy ได้เริ่มก่อรูปแนวคิดเกี่ยวกับ “ชาติ” ในความหมายใหม่ ที่แปลว่าประชาชน หรือราษฎรที่เป็นหนึ่งเดียวกัน ขึ้นมา และ “ชาติ” ในความหมายใหม่นี้ได้มีบทบาทและพลังมากขึ้น โดยการผลักดันและเคลื่อนไหวของกลุ่มปัญญาชนคนชั้นกลางในเมือง จนเกิดการเปลี่ยนแปลง ทางการเมืองในปี พ.ศ. 2475 “ชาติ” ในความหมายดังกล่าว ก็ได้ก้าวทะยานขึ้นมา เป็นพลังทางการเมืองเหนือความคิดอื่น ๆ อยู่ประมาณสองทศวรรษเศษ (พ.ศ. 2475-2500) ซึ่งลักษณะเช่นนี้ล้วนให้อุดมการณ์ “ชาติ ศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์” ของชนชั้นนำสยามได้ถูกกลดบทบาทลงไปอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังการ สาธารณสมบัติของพระบาทสมเด็จพระปู儒เจ้าอยู่หัว ในปี พ.ศ. 2477 เป็นต้นไปแล้ว แต่อย่างไรก็ตี แนวความคิดและความเชื่อใจ “ชาติ” แบบเดิมจากฐานคิด patriotism รวมทั้งอุดมการณ์ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ก็ยังมีได้อันตรธานหายไป ยังคงมีการปรับตัว รวมทั้งมีวิวัฒนาการสืบเนื่องต่อมา จนกระทั่งในสมัยรัชกาล จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ แนวคิดเกี่ยวกับ “ชาติ” แบบเดิมก็ได้รับการรื้อฟื้นให้คืนกลับขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง และจะเป็นพลังที่ดำรงอยู่ในสังคม

การเมืองไทยราบจนถึงปัจจุบัน

การรื้อฟื้นความคิดชาติบ้านเมือง ภายใต้อุดมการณ์ชาติ-ศาสนา-พระมหากษัตริย์

การปฏิวัติของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เมื่อวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2501 นับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งในประวัติศาสตร์การเมืองไทย เพราะเป็นการซึ่งให้เกิดการลั่นสุดลงของระบบประชาธิปไตยตามแบบตะวันตก⁸³ ที่นำเข้ามาโดยคณะราษฎรเมื่อปี พ.ศ. 2475 รวมทั้งยังเป็นการลั่นสุดของพลัง “ชาตินิยม” ในความหมายใหม่อย่างเป็นทางการอีกด้วย ในขณะเดียวกันการปฏิวัติของจอมพลสฤษดิ์ ก็ได้ฟื้นฟูและยกฐานะแนวคิดเกี่ยวกับ “ชาติ” ในความหมายเดิมและอุดมการณ์ชาติ-ศาสนา-พระมหากษัตริย์ ให้กลับมามีพลังทางการเมืองอย่างสูงได้อีกครั้งหนึ่ง

จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และคณะปฏิวัติเป็นกลุ่มนายทหารหนุ่มที่เริ่มก้าวขึ้นมาในบทบาททางการเมืองผ่านการรัฐประหารวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2490 โดยนายทหารกลุ่มนี้จะมีลักษณะแตกต่างจากนายทหารในกลุ่มของคณะราษฎร ในแต่ที่พวกเขามีส่วนใหญ่เป็นผู้ที่ไม่ได้รับการศึกษาจากต่างประเทศ ดังนั้นความรู้ความเข้าใจต่อความคิดทางการเมืองของผู้นำกลุ่มนี้จึงเกิดขึ้นจากการสัมเคราะห์ ประสบการณ์และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นภายในสังคมไทยเป็นสำคัญ จากภูมิหลังเช่นนี้ ทำให้จอมพลสฤษดิ์และพวากมีแนวคิดและอุดมการณ์ทางการเมืองที่แตกต่างไปจากกลุ่มผู้นำของคณะราษฎร โดยเฉพาะแนวคิดเกี่ยวกับ “ชาติ” ที่จอมพลสฤษดิ์และพวากมีได้รับสืบทอดสาระสำคัญมาจากอุดมการณ์ทางการเมืองในระบบราชอาณาจักรไทย และได้มีการนำมาพัฒนาหรือนำมาใช้ใหม่ให้เป็นหลักการสำคัญในความคิดทางการเมืองของผู้นำทหารไทย⁸⁴

⁸³ ในความหมายและความเข้าใจของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ดูรายละเอียดใน ทักษิณ เอลิม เทเรียรอน, การเมืองระบบพ่อทุนคุปัมป์แบบเผด็จการ, แปลโดย พรรยา ฉัตรพลรักษ์ และ ม.ร.ว. ประกาย ทอง สิริสุข (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526).

⁸⁴ สำหรับหลักการสำคัญในความคิดทางการเมืองของผู้นำทหารไทย คือ “ชาติ” เป็นเสมือนสิ่งมีชีวิต เป็นตัวแทนของประชาชาติไทย เป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงการตั้งรากอยู่ของ “ความเป็นไทย” เป็นบ้านเมืองของคนไทยที่ประชาชนส่วนย่อยได้พึงพาอาศัยอยู่ “ชาติ” จึงเป็นสิ่งที่มีคุณค่าในตัวเอง ที่ประชาชนทุกคนมีหน้าที่ต้องพิทักษ์รักษาไว้ ถึงแม้จะต้องสละชีวิตด้วยกีตาน ดูเพิ่มเติมใน เอลิม กีรติ ผิวนวล, ความคิดทางการเมืองของทหารไทย 2519-2535 (กรุงเทพฯ: ผู้จัดการ, 2535).

จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ มีแนวคิดพื้นฐานในเชิงลับต่อระบบการเมืองที่กลุ่มผู้นำคณาจารย์ได้สถาปนาขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2475-2500 โดยเรียกเป็นคำอุปมาอุปไปเมยว่าเป็นหลักการประชาธิปไตยแบบตะวันตก เช่นความเห็นว่าระบบที่คณาจารย์ที่บินยืนมาจากต่างประเทศนี้เป็นระบบการเมืองที่บันทอนความมั่นคง และเสถียรภาพของชาติ ดังเช่นที่ จอมพลสฤษดิ์ ได้วิจารณ์ระบบการเมืองก่อนหน้านั้นว่า

“...ท่านจะมองเห็นภาพได้อย่างชัดเจนว่า ในระยะเวลานั้น (ก่อน 2501) เป็นความแตกแยกอย่างรุนแรง การกล่าวร้ายใส่ไทย ความต้องการที่จะเห็นแต่เรื่องยุ่งยาก ความคิดโน้มเอียงไปทางร้าย ความดึงใจที่จะประหารท่าลายซึ่งกันและกันได้แสดงตัวออกมากทุกวิถีทาง จนกระทั่งรัฐบาลในสมัยนั้นต้องยอมรับว่าไม่สามารถบริหารงานของประเทศไทยต่อไปได้ และจำต้องลาออกจาก ฉะนั้น แผนอันแรกของ การปฏิวัติคือต้องขัดจรวดลับพฤติกรรมต่าง ๆ อันเป็นเหตุแห่งความตัดร้าว และสร้างความสามัคคีในชาติขึ้นมาให้จงได้”^{๘๕}

จะเห็นได้ว่า ในทศวรรษของจอมพลสฤษดิ์ ระบบการเมืองตามลัทธิเสรีนิยม ตะวันตกที่คณาจารย์สถาปนาขึ้นนั้น เป็นระบบที่ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อประเทศชาติหรือประชาคมทางการเมือง (Political Community) เลย และยังเป็นระบบที่ทำให้ชาติเกิดความแตกแยกภายในอีก ซึ่งความล้มเหลวของผู้นำคณาจารย์นี้ จอมพลสฤษดิ์และพวกเห็นว่าเป็นเพราะหลักการทางการเมืองตามแบบตะวันตกที่นำเขามานั้น เป็นหลักการที่ไม่เหมาะสมกับสภาพการณ์ของประเทศและนิสัยของชาวไทย ดังเช่นที่นายสนัต คอมันตร์ รัฐมนตรีต่างประเทศได้กล่าวไว้ว่า “ภัยหลักการปฏิวัติไม่นานว่า

“...สาเหตุสำคัญของการไม่มีเสถียรภาพทางการเมืองของเราน่าจะดื้ออยู่ที่การนำเอาระบบของต่างประเทศหึ่งคุ้นมาใช้กับประเทศเราโดยมิได้มีการตระเตรียมอย่างรอบคอบ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งมิได้คำนึงถึงสภาวะการณ์แวดล้อม ซึ่งมีอยู่ในบ้านเมืองเรา ลักษณะและอุปนิสัยของประชาชนในประเทศ อีกนัย

^{๘๕} จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์, “คำปราศรัยในวันชาติ,” วันที่ 24 มิถุนายน 2502 ใน ประมวลญัติธรรมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, เล่ม 1, น. 16.

หนึ่งก็คือลักษณะพิเศษของชาติเรา ด้วยเหตุนี้ การดำเนินงานจึงเป็นไปตามบุญตามกรรม และก่อให้เกิดความสูงเหยิงตลอดมา หากเรามองดูประวัติศาสตร์ของชาติเราแล้ว ก็จะเห็นได้อย่างเดียว ว่า ประเทศไทยนี้จะทำงานได้ดีกว่าและเจริญรุ่งเรืองกว่าภายในบุคคลที่มีอำนาจเพียงคนเดียว ไม่ใช่ผู้มีอำนาจแบบทรราชย์แต่ทว่าเป็นผู้มีอำนาจที่สามารถประสานสามัคคีในชาติให้เกิดขึ้นได้ในทุกหมู่เหล่า ตรงกันข้าม ยุคเมืองของประวัติศาสตร์ของเราแสดงให้เห็นว่า เมื่อใดก็ตามที่ขาดผู้มีอำนาจทำนโยบายและเกิดความแตกแยกในหมู่เหล่าชั้นแล้ว ประเทศไทยก็จะคงลงสู่ทางนี้ครับแล้วครับถาวร...”⁸⁶

ฉะนั้น ระบบการเมืองของไทยก็ควรจะต้องมีความเหมาะสมสมสอดคล้องกับวัฒนธรรมประเพณีไทย และควรจะต้องอาศัยหลักการของไทยเอง ไม่ควรใช้อุดมการณ์ของต่างชาติ ซึ่งในเรื่องนี้การทำการปฏิวัติในปี พ.ศ. 2501 ของจอมพลสฤษดิ์และพวงกมีจุดมุ่งหมายที่จะแก้ไขความผิดพลาดของผู้นำคณาจารย์ ด้วยการลุ่งเหลิมให้เกิด “ประชาธิปไตยแบบไทย” (Thai Style Democracy) ขึ้น ดังที่โฆษณาของคณะปฏิวัติได้กล่าวแก่สาธารณะนั่นว่า

“คณะปฏิวัติมีความมุ่งหมายที่จะทำประเทศไทยให้เป็นประชาธิปไตย มีความมุ่งหมายที่จะสร้างประชาธิปไตยขึ้นในประเทศไทยให้เป็นผลสำเร็จ และเห็นว่า จะบรรลุตามความมุ่งหมายนี้ได้ จะต้องแก้ไขข้อผิดพลาดในอดีตนั้นเสีย ... จึงทำการปฏิวัติเมื่อวันที่ 20 ตุลาคม 2501 ยกเลิกระบบประชาธิปไตยที่นำมาจากต่างประเทศทั้งด้านเสีย และเสนอว่าจะสร้างระบบประชาธิปไตยที่เหมาะสมกับลักษณะพิเศษและสภาพการณ์ของไทย จะสร้างประชาธิปไตยของไทย ประชาธิปไตยแบบไทย”⁸⁷

การสร้าง “ประชาธิปไตยแบบไทย” บนพื้นฐานแห่งคุณค่าประเพณีไทย ของจอมพลสฤษดิ์นี้ ส่งผลสำคัญให้มีการฟื้นฟูและยกย่องสถาบันพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นสถาบันที่สัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับ “ชาติ” ตามหลักการทฤษฎีเอนกนิกร

⁸⁶ The Bangkok Post, March 10, 1959.

⁸⁷ สถาบันวิทยุกองทัพบก, “20,” 17 สิงหาคม 2508, ใน ประชาธิปไตยแบบไทย (พระนคร: โรงพิมพ์โซเชียลเพเว่น, 2508), น. 65.

สมอสมมติ (Buddhist Theory of Elected King) ที่ตกต่ำลงอย่างมากตั้งแต่เปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 ให้กลับมา มีฐานะอันสูงสุดของชาติอีกครั้งหนึ่ง ตามที่ประกาศคณะปฏิวัติ 2501 ได้ระบุไว้อย่างชัดเจนว่า

“ในประการสำคัญที่สุด คณะปฏิวัติยึดมั่นอยู่เสมอว่า พระมหากษัตริย์กับชาติไทยจะแยกกันมิได้ ประวัติศาสตร์ของชาติไทยตั้งแต่ต้นมาจนบัดนี้ตั้งอยู่บนราชฐานสถานบันทึกว่าพระมหากษัตริย์ที่เป็นสัญลักษณ์ของชาติ และที่เป็นมิ่งขวัญของประชาชน คณะปฏิวัติจะรักษาราชฐานแห่งสถานบันทันอันนี้ไว้โดยเด็ดขาด กำลังความสามารถ และจะกระทำทุกวิถีทางที่จะให้อองค์พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในฐานะเป็นที่เคารพสักการะ จะมิให้มีการละเมิดอย่างหนึ่งอย่างใดต่อพระองค์ ต่อพระบรมวงศานุวงศ์ และต่อราชบุรุษที่ชาติไทยได้เชิดชูยกย่องมาตลอดกาล”⁸⁸

การฟื้นฟูสถานะของสถาบันพระมหากษัตริย์ให้กลับมา มีฐานะอันสูงสุดอีกครั้งหนึ่งนั้น จอมพลสฤษดิ์ ได้กระทำในหลายวิถีทางด้วยกัน เช่น การรื้อฟื้นประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ที่เคยยกเลิกไปตั้งแต่ พ.ศ. 2475 หรือการสนับสนุนพระราชกรณียกิจต่าง ๆ ของพระมหากษัตริย์ ไม่ว่าจะเป็นพระราชกรณียกิจภายในประเทศหรือการเสด็จประพาสต่างประเทศก็ตาม นอกจากการรื้อฟื้นแล้ว การฟื้นฟูในล่วนต่าง ๆ เหล่านี้แล้ว จอมพลสฤษดิ์ยังรื้อฟื้นให้สถาบันพระมหากษัตริย์กลับมา มีบทบาทและอำนาจทางการเมืองอีกครั้งหนึ่ง (ถึงแม้ว่าจะไม่ใช่การเข้าไปมีบทบาททางการเมืองโดยตรงก็ตาม) ด้วยการทำให้สถาบันนี้มีสถานะเป็นแหล่งอ้างอิงความชอบธรรมในการเข้ามาใช้อำนาจปกครองของผู้นำทางการเมือง⁸⁹ โดยในเรื่องนี้จอมพลสฤษดิ์มีความเห็นว่า หลักการปกครองของไทยแต่ตั้งเดิมนั้นเป็นเรื่องของพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นผู้มีบุญญาอิทธิการโดยกำเนิด ที่จะทำการปกครองประชาชนที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมการอย่างเที่ยงธรรม โดยยึดหลักธรรมแห่งพุทธศาสนาเป็นเครื่องชี้นำในการปกครอง ฉะนั้นพระมหากษัตริย์จึงเป็นผู้ที่จะคำนึงถึง

⁸⁸ “ประกาศคณะปฏิวัติ 20 ตุลาคม 2501,” ใน ชัยอนันต์ สมุหะณิช และพิรศักดิ์ จันทรินทร์, ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงการปกครองไทย (กรุงเทพฯ: เจ้าพระยาการพิมพ์, 2525), น. 83.

⁸⁹ ดูรายละเอียดเรื่องนี้ใน ทักษิณ เฉลิมเตียรน, การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ, บทที่ 3.

ประโยชน์ของประเทศชาติและประชาชนเป็นหลักใหญ่ และเพราะฉันสสถาบันพระมหาภัตตริย์จึงเป็นสถาบันที่เหมาะสมในการเลือกผู้นำทางการเมือง และในการแต่งตั้งคณะกรรมการตระดูไม่คำนึงถึงเรื่องการสังกัดพระราชการเมือง ดังนั้น รัฐบาลที่มาจากการเห็นชอบของพระมหาภัตตริย์จึงเป็นรัฐบาลของชาติโดยแท้จริง ไม่ใช่เป็นรัฐบาลของพระครุฑ์โดยเฉพาะ⁹⁰ ซึ่งสถานะทางการเมืองของสถาบันพระมหาภัตตริย์ดังกล่าวนี้ แม้ภายหลังจากสมัยจอมพลสฤษดิ์ไปแล้วก็ยังคง남าใช้เป็นข้ออ้างในการเข้ามาดำเนินการแทนที่ของรัฐบาลชุดต่าง ๆ อยู่เสมอควบคู่กับปัจจุบัน

การที่สถาบันพระมหาภัตตริย์สามารถแสดงความคิดเห็นและให้ความสนับสนุนต่อการขึ้นมาของผู้นำทางการเมืองได้เช่นนี้ ซึ่งให้เห็นได้ว่าสถานะของรัฐบาลไทยได้ถูกพัฒนาให้กลایมาเป็น “รัฐบาลของพระมหาภัตตริย์” หรือเป็นตัวแทนของพระมหาภัตตริย์ในการบริหารบ้านเมือง และในมุ่งกลับกัน ด้วยความหมายที่ “ชาติ” และ “สถาบันพระมหาภัตตริย์” ต่างมีความสัมพันธ์ควบคู่กัน รัฐบาลไทยจึงมีฐานะเป็น “รัฐบาลของชาติ” ด้วยเช่นกัน ในนามของพระมหาภัตตริย์

จะเห็นได้ว่า การยกย่องสถาบันพระมหาภัตตริย์ให้มีฐานะเป็นประมุขของชาตินี้ ในแห่งหนึ่งก็ทำให้ “ชาติ” กับ “สถาบันพระมหาภัตตริย์” ได้เข้ามา มีความสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออกร หลังจากที่เคยแยกออกจากกันมาแล้วภายหลังการปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475 หรือในระหว่างปี พ.ศ. 2475-2500 กล่าวคือ ความสำคัญของชาติย่อมอยู่ควบคู่กับการจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหาภัตตริย์ ซึ่งการพัฒนาแนวคิดเกี่ยวกับ “ชาติ” ในแบบเดิม และการฟื้นฟูสถาบันภัตตริย์ให้ขึ้นมาควบคู่และอยู่เหนือชาติในสมัยจอมพลสฤษดิ์นี้ ส่งผลโดยตรงทำให้ราชบูรหรือประชาชนที่เคยเป็นเจ้าของ “ชาติ” หรือเจ้าของ “รัฐ” ภายหลัง พ.ศ. 2475 เปลี่ยนสถานะในทางความคิดและหลักการ โดยกลายเป็นเพียงผู้ถูกปกครอง ที่มีภาระหน้าที่ในการพิทักษ์รักษาชาติ รับใช้ชาติ และจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหาภัตตริย์

การเป็นเจ้าของชาติของสถาบันพระมหาภัตตริย์ตามแนวคิดเกี่ยวกับ “ชาติ” ในกรอบของลัทธิความรักชาติบ้านเมืองดังกล่าว นี้ ได้รับการสถาปนาอย่างเป็นทางการ และมีความชัดเจนเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงวันชาติจากวันที่ 24 มิถุนายน (วันที่ 24 มิถุนายน 2475 คือวันเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณ์ monarchy ที่มีราชบูร มาสู่ระบอบรัฐธรรมนูญ) มาเป็นวันที่ 5 ธันวาคม (วันพระราชนมพรรษาของพระบาทสม

⁹⁰ เรื่องเดียวกัน.

เด็จพระเจ้าอยู่หัวราชกานติ 9) ตามความในประกาศของสำนักนายกรัฐมนตรี วันที่ 21 พฤษภาคม 2503 เรื่อง ให้ถือวันพระราชสมภพเป็นวันเฉลิมฉลองของชาติไทย ซึ่ง กล่าวว่า

“...ตามที่ได้กำหนดให้มีการเฉลิมฉลองวันชาติไทยในวันที่ 24 มิถุนายนนั้น ได้ปรากฏในภายหลังว่ามีข้อที่ไม่เหมาะสมหลายประการ ในด้านประชาชนและหน้าสือพิมพ์ที่ได้เสนอแนะให้พิจารณาในเรื่องนี้หลายครั้งหลายคราว คณะกรรมการจัดตั้งคณะกรรมการชั้นพิจารณาโดยมีพลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมที่มีนราธิปพงศ์ประพันธ์ รองนายกรัฐมนตรี เป็นประธาน คณะกรรมการได้พิจารณาแล้ว เสนอความเห็นว่า ประเทศไทยต่างๆ ได้เลือกถือวันได้วันหนึ่งที่มีความสำคัญเกี่ยวนี้องกับชนในชาติต่างๆ กัน โดยถือเอาวันประกาศเอกราช วันอิสรภาพ วันด้วยสันฐาน วันสาธารณรัฐ วันสถาปนาพระราชวงศ์บ้าง ซึ่งไม่เหมือนกัน แต่ประเทศไทยมีพระมหากรุณาธิคุณเป็นประมุขของชาติโดยทั่วไปนั้น ได้ถือเอาวันพระราชสมภพของพระมหากรุณาธิคุณเป็นวันเฉลิมฉลองของชาติ เช่น ประเทศไทย อังกฤษ เนเธอร์แลนด์ เดนมาร์ก สวีเดน ญี่ปุ่น ฯลฯ แม้ประเทศไทยเราเองก็ได้ถือเอาวันพระราชสมภพเป็นวันเฉลิมฉลองของชาติไทยมาแล้ว เพียงจะมากำหนดเอาวันที่ 24 มิถุนายน เป็นวันชาติเพิ่มขึ้นอีกวันหนึ่งในระยะหลังนี้เอง

คณะกรรมการจึงมีความเห็นว่า เพื่อให้เป็นไปตามขั้นตอนประเพณีของประเทศไทย ที่พระมหากรุณาธิคุณเป็นประมุข และเป็นการสมัครสมานสามัคคีรวมจิตใจของบุคคลในชาติโดยทั่ว กัน จึงสมควรจะถือเอาวันพระราชสมภพของพระมหากรุณาธิคุณเป็นวันเฉลิมฉลองของชาติไทยต่อไป โดยยกเลิกวันชาติในวันที่ 24 มิถุนายนเสีย คณะกรรมการจัดตั้งคณะกรรมการชั้นพิจารณาเห็นชอบด้วย จึงได้ลงมติให้ยกเลิกประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี ลงวันที่ 18 กรกฎาคม 2481 เรื่อง วันชาติ นั้นเสีย และให้ถือเอาวันพระราชสมภพของพระมหากรุณาธิคุณเป็นวันเฉลิมฉลองของชาติไทย ด้วยต่อไปตั้งแต่บัดนี้”⁹¹

ต่อมา ได้มีประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี⁹² เรื่อง กำหนดเวลาทำงาน และวันหยุดราชการ (ฉบับที่ 13) ลงนามโดยนายกรัฐมนตรี จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ วัน

⁹¹ ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 77, ตอนที่ 43 (24 พฤษภาคม 2503): 1452-1453.

⁹² “ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องกำหนดเวลาทำงานและวันหยุดราชการ (ฉบับที่ 13),” ใน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 77, ตอนที่ 49, ภาค 1: 1.

ที่ 8 มิถุนายน 2503 ออกมาข้ออธิบายครั้งหนึ่งว่า วันที่ 24 มิถุนายน ไม่ได้มีสถานะเป็น “วันหยุดราชการ” ของประเทศไทยอีกต่อไป โดยกล่าวว่า

“ตามที่ได้มีประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง กำหนดเวลาทำงาน และ วันหยุดราชการ (ฉบับที่ 11) พ.ศ. 2500 ซึ่งตามความใน 8 ข้อ 2 ให้หยุดราชการในวันชาติ (National day) วันที่ 24 มิ.ย. 1 วัน นั้น บัดนี้ ได้มีประกาศสำนักนายกรัฐมนตรีให้ถือวันพระราชสมภพเป็นวันเฉลิมฉลอง ของชาติไทยแล้ว คณะกรรมการจัดตั้งลงมติให้ยกเลิกการหยุดราชการในวันที่ 24 มิ.ย. ความในข้อ 2 เรื่อง กำหนด เวลาทำงาน และวันหยุดราชการ (ฉบับ ที่ 11) พ.ศ. 2500 ลงวันที่ 11 ต.ค. 2500 นั้นเลย”

กระบวนการทางการเมืองและการบริหารราชการในสมัยดังกล่าว นับว่ามีผลสำคัญอย่างยิ่งในการทำให้ “วันชาติ ที่แปลว่าประชาชน” สิ้นสุดลงไป และวันชาติ ที่เน้นอุดมการณ์ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ได้รับการรื้อฟื้นขึ้นอย่างเป็นทาง การและเป็นกิจจะลักษณะ เรื่องดังกล่าวส่งผลต่อเนื่องตราจนปัจจุบัน เพราะทำให้วันที่ 24 มิถุนายน ของทุกปี มีได้เป็นวันหยุดของทางราชการไทย รวมทั้งเรื่อง ดังกล่าวมีผลกระทบต่อความทรงจำร่วมกัน (Collective memory) ของเยาวชนคนไทย และได้เป็นรากฐานหรือเป็นปัจจัยสำคัญของการตีความใหม่ความจำเกี่ยวกับอดีตใหม่ที่เกี่ยวข้องกับคณะราษฎร (People Party) ว่ามีได้มีบทบาทอันใดในการ วางรากฐานให้กับระบบประชาธิปไตยของประเทศไทยอีกด้วย